

PRESBYTER JOHANNES (PRESTER JOHN) EFSANESİ'Nİ JACQUES DE VITRY'İN MART 1217 TARİHLİ MEKTUBU VE V. HAÇLI SEFERİ ÇERÇEVESİNDE OKUMAK

Fatih DURGUN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
fatih.durgun@medeniyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6620-2359>.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 08/09/2022, **Accepted / Kabul Tarihi:** 17/11/2022

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1172490>

Bu çalışmayı "Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanlarını Ödüllendirme Programı (GEBİP)" çerçevesinde destekleyen Türkiye Bilimler Akademisi'ne (TÜBA) teşekkür ederim.

Bu çalışmayı okuyarak değerli katkılar sunan Umut Var ve Eray Özer'e teşekkür ederim.

PRESBYTER JOHANNES (PRESTER JOHN) EFSANESİ'Nİ JACQUES DE VITRY'İN MART 1217 TARİHLİ MEKTUBU VE V. HAÇLI SEFERİ ÇERÇEVESİNDE OKUMAK

ÖZ

Bu çalışma, V. Haçlı Seferi'nin hemen öncesinde Presbyter Johannes Efsanesi'nin Batılılar tarafından nasıl alımlandığını, bu Sefer'in en önemli aktörlerinden olan Akka Piskoposu Jacques de Vitry'nin 1216 yılında göreve atanıp Akka'ya ulaştıktan sonra bölgedeki gelişmeler hakkında izlenimlerini aktarmak üzere Avrupa'ya gönderdiği Mart 1217 tarihli mektuptaki bilgiler ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. 12. yüzyılın ortalarında Avrupa'da ortaya çıkan Presbyter Johannes Efsanesi, Hindistan'da yaşadığına inanılan gizemli Hristiyan bir kralın Doğu'dan gelerek Haçlılara yardım edeceği düşüncesi temelinde gelişmişti. V. Haçlı Seferi'nin apokaliptik havası içinde Presbyter Johannes'in Doğu'dan, Kutsal-Roma İmparatoru II. Friedrich'in de Batı'dan gelerek Müslümanları yeneceği ve İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişinden önce Hristiyanların Kudüs'e hâkim olacakları inancı çok güçlü hale gelmişti. Bu bağlamda, Presbyter Johannes'e iki kez atıf yapan Vitry'nin bu mektubu, Avrupa'da o güne kadar Nesturi olduğuna inanılan Presbyter Johannes'i "Yakubi" olarak tanımlayan ve bir anlamda onu Etiyopya ile ilişkilendiren ilk yazılı kaynak olması dolayısıyla da çok önemlidir. Bu makale, Vitry'nin mektubu temelinde Presbyter Johannes Efsanesi'ni V. Haçlı Seferi ideolojisi ve apokaliptik beklentiler çerçevesinde okumayı hedefleyerek Vitry'nin mektubunun V. Haçlı Seferi'nin apokaliptik ideolojisini besleyen bir dinî ve siyasi araç olduğunu ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Presbyter Johannes (Prester John), Jacques de Vitry, V. Haçlı Seferi, Etiyopya, Apokaliptik Düşünce.

READING THE PRESTER JOHN LEGEND WITHIN THE SCOPE OF JACQUES DE VITRY'S MARCH 1217 DATED LETTER AND THE FIFTH CRUSADE

ABSTRACT

This study focuses on the reception of Prester John Legend just before the Fifth Crusade, in the light of the information available in March 1217 dated letter of French clergyman and preacher Jacques de Vitry. Vitry was one of the leading actors of the Fifth Crusade and appointed bishop of Acre in 1216. After his arrival, he sent this letter to his friends for conveying his first impressions about the region and it includes direct references to Prester John. Prester John Legend emerged in twelfth-century Europe and developed upon the ground that a mysterious Christian king who was believed to live in India by the Europeans would come from the East to help the Crusaders. In the apocalyptic atmosphere of the Fifth Crusade, it was strongly believed that Presbyter Johannes from the East, and Holy-Roman Emperor Friedrich II from the West would come to the aid of Crusaders in their war against the Muslims. The result would be the Christian domination of Jerusalem before the Second Coming of Jesus Christ. Within this context, this letter in which Jacques de Vitry referred to Prester John twice is quite important since it is the first written source identifying Prester John as a "Jacobite" in a sense associating him with Ethiopia in contrast to the settled belief about his Nestorian identity in Europe at that time. By reading this letter around the ideological premises and apocalyptic expectations of the Crusaders just before and during the Fifth Crusade, this article reveals that it is a religious and political tool of apocalyptic ideology of this Crusade together with its references to Prester John.

Keywords: Prester John, Jacques de Vitry, Fifth Crusade, Ethiopia, Apocalyptic Thought.

GİRİŞ

Askerî olarak 1217 yılının yaz aylarında Haçlı ordularının Kudüs'ü Müslümanlardan daha kolay şekilde almak için öncelikli olarak Mısır'da hakimiyet kurmak amacıyla harekete geçmesiyle başlayıp Kasım 1219'da Haçlılarca zapt edilen Dimyat'ın 8 Eylül 1221 tarihinde Eyyubi Sultanı el-Melikü'l-Kâmil (ö. 1238) tarafından nihai olarak geri alınmasıyla son bulan V. Haçlı Seferi¹ (1217-1221)'nin Haçlılar açısından başarısızlığa uğraması askerî ve siyasi yönlerinin dışında Ortaçağ zihniyet ve din tarihi bağlamında da farklı bir değerlendirme gerektirmektedir.² Şöyle ki, V. Haçlı Seferi Haçlıların Doğu'da (Hindistan coğrafyasında) yaşadığına inanılan Presbyter Johannes adlı Hristiyan bir kralın ordularıyla gelerek Müslümanlara karşı Haçlılara yardım etmek üzere olduğuna ilişkin aslında 12. yüzyılda II. Haçlı Seferi (1147-1149)'nin hemen öncesinde Avrupa'da ortaya çıkan efsanenin yeniden fakat farklı bir şekilde üretilmesi ve Presbyter Johannes Efsanesi'nin Cengiz Han (ö.1227) ve dolayısıyla da Moğollarla ilişkilendirilmesi suretiyle V. Haçlı Seferi'nin ardındaki motivasyona global bir nitelik kazandırmasıyla oldukça istisnai bir karaktere sahiptir.³ Öyle ki Moğolların İslam coğrafyasındaki ilerleyişlerini kulaktan dolma bilgilerle Presbyter Johannes'in önderlik ettiği Hristiyan ordularının Müslümanlara karşı elde ettikleri galibiyetler olarak tasavvur eden Haçlılar, başta onları yönlendiren Papa III. Honorius⁴ (ö.1227) olmak üzere, Presbyter Johannes ve komutasındaki Hristiyan ordusunun kendilerine yardıma geleceklerine kesin olarak inanmışlardı. Bu inanç öylesine güçlüydü ki, İsa'nın yeryüzüne ikinci defa gelişinin an meselesi olduğu ve bu olay vuku bulmadan önce Doğu'dan Presbyter Johannes'in ve Batı'dan da Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich (ö.1250)'in askerî desteğiyle Müslümanların mağlubiyete uğratılıp kutsal toprakların bütünüyle Hristiyanların hakimiyeti altına alınacağına dair apokaliptik bir boyut da kazanmıştı. Presbyter Johannes'in ordusunun gelmesini apokaliptik bir ümitle bekleyen Kardinal Pelagius (ö.1230) önderliğindeki Haçlılar, önce bir süre siyasi

1 V. Haçlı Seferi'nin uluslararası Haçlı Seferi tarih yazıcılığı içindeki yeri konusunda çok yararlı değerlendirmeler içeren bir çalışma olan Jan Vandeburie'nin "The Historiography of the Fifth Crusade", ed. E. J. Mylod, vd. *The Fifth Crusade in Context: The Crusading Movement in the Early Thirteenth Century*, (London: Routledge, 2017) 5-12'de V. Haçlı Seferi'nin siyasi tarihin kapsamıyla sınırlandırıldığı, Papalık öncülüğünde bir girişim olmasına rağmen dinî boyutunun kısmen ihmal edildiği, konuya ilişkin akademik araştırmaların daha ziyade Sefer'in önde gelen isimleri üzerinden şekillendiğine dikkat çekmektedir. Işın Demirkent'in *Haçlı Seferleri* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997) başlıklı eserinin 183-194, Christopher Tyerman'ın *God's War: A New History of the Crusades* (London: Penguin Books, 2007) 606-649. kısımlarının yanı sıra James M. Powell, *Anatomy of a Crusade, 1213-1221*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994), Joseph P. Donovan, *Pelagius and the Fifth Crusade*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1950). Steven Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Acre and the Later Crusades, Vol: III* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995) 132-170. Hermann Hoogeweg, "Der Kreuzzug von Damiette, 1218-1221", *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 8 (1887), 188-218., ve Thomas C. Van Cleve, "The Fifth Crusade", *A History of the Crusade Vol. II: The Later Crusades 1189-1311*, ed. Kenneth M. Setton vd. (Madison: University of Pennsylvania Press, 1969) 377-428. Jean Richard, *The Crusades: c.1071- c. 1291*, çev. Jean Birrell (Cambridge: Cambridge University Press, 2001) 295-307. gibi çalışmalar V. Haçlı Seferi'nin en temel araştırma kaynakları olarak zikredilebilir.

2 V. Haçlı Seferi'nin başlaması Nisan 1213 tarihinde Papa III. Innocentius'un *Quia Maior* ismiyle bilinen Haçlı Seferi çağrısına kadar geri götürülebilir.

3 Presbyter Johannes Efsanesi'nin ortaya çıkışı ve Moğollarla ilişkilendirilmesi üzerine literatür oldukça geniştir. Bazı örnekler vermek gerekirse: Friedrich Zarncke, "Der Priester Johannes, Erste Abhandlung", *Abhandlungen der Philologisch-Historischen Classe der Königlich Sächsischen Gessellschaft der Wissenschaften* (Leipzig: Siebenter Band, 1879) 831- 1030, Igor de Rachewiltz, *Prester John and Europe's Discovery of East Asia* (Canberra: Australian National University Press, 1972) *Prester John, the Mongols and the Lost Ten Tribes*, ed. Charles F. Beckingham - Bernard Hamilton, (Aldershot: Variorum, 1996) Lev Gumilev, *Searches for an Imaginary Kingdom: The Legend of the Kingdom of Prester John*, translated by R.E.F. Smith (Cambridge: Cambridge University Press, 1987) Denise Aigle, *The Mongol Empire Between Myth and Reality: Studies in Anthropological History*, Leiden: Brill, 2014, 41-65. Ahmed Mohamed Sheir, "From a Christian Saviour to a Mongol Ruler: The Influence of Prester John's Glamour on the Muslim-Crusader Conflict in the Levant, 1140s-1250s", *RiMe*, 3 (2018) 27-43. Presbyter Johannes Efsanesi'ni global tarihin bir parçası olarak okumak gerektiği konusunda öneriler içeren çalışmalar da mevcuttur. Keagan Brewer, *Prester John: The Legend and its Sources*, (New York: Routledge, 2016) Christopher Taylor, "Global Circulation as Christian Enclosure: Legend, Empire and the Nomadic Prester John", *Literatur Compass*, 11/7, 445-459. Fatih Durgun, "Batılıların Doğu Hakkındaki Tahayyüllerine Özgün Bir Örnek Olarak Presbyter Johannes (Prester John) Efsanesinin Ortaya Çıkışı: 1165 Öncesi", *Akademik Hassasiyetler*, 7/14 (2020) 71-94. Ahmed M. A. Sheir, *The Prester John Between East and West During the Crusades: Entangled Eastern- Latin Mythical Legacies*, (Budapest: Trivent Publishing, 2022)

4 V. Haçlı Seferi'nin III. Honorius'un halefi olup 1216 yılında ölen Papa III. Innocentius tarafından planlandığını vurgulamak gerekir.

kargaşayla boğuşan Eyyübilere karşı harekete geçmeyerek, sonrasında da Nil Nehri'ndeki olası su taşkını-
nı hesap etmeyip büyük bir askerî strateji hatası yaparak 1221 yılının Temmuz ayında Kahire'ye ilerlediler.
Sonuç olarak, Kasım 1219'da Dimyat'ı ele geçirip avantajlı konuma geçen Haçlılar, 8 Eylül 1221'de Dim-
yat'ı tamamen terk etmek zorunda kalarak V. Haçlı Seferi'nde büyük bir mağlubiyete uğradılar.

Ne yazık ki siyasi, askerî ve diplomatik yönlerine ağırlık verilerek çalışılan modern V. Haçlı Seferi tarih
yazıcılığında, dönemin kaynaklarında fazlaca geçmesine ve Haçlıların mağlubiyetinde ciddi bir rol oyna-
masına rağmen Presbyter Johannes Efsanesi'nin önemine V. Haçlı Seferi'nin tali bir unsuru olarak kısmen
değinilmiştir.⁵ Haçlıların Presbyter Johannes Efsanesi'nin gerçekliğine inanmalarının Haçlı Seferi'nin ba-
şarısızlığa uğramasındaki büyük rolü son yıllarda Bernard Hamilton, Keagen Brewer, Christopher Tyer-
man, Andrew Kurt, Christopher Taylor, Adam Knobler ve Ahmed Mohamed Sheir gibi tarihçiler tarafından
gündeme getirilmiştir.⁶ Fakat bu çalışmalarda, Presbyter Johannes Efsanesi'nin V. Haçlı Seferi üzerindeki
etkisi bütüncül bir şekilde değerlendirilmesine rağmen Presbyter Johannes Efsanesi'ne gönderme yapan
temel kaynakların yazarları tarafından tekil olarak hangi bağlamlarda nasıl anlamlandırıldığı ikincil plana
itilmiştir. Halbuki Presbyter Johannes Efsanesi'nin V. Haçlı Seferi'nde ne kadar önemli olduğunu daha iyi
değerlendirebilmek için ilgili kayıtların bütüncül bir analizi kadar, her bir tekil kaynağı kaleme alan yazarın
Presbyter Johannes Efsanesi'nden ne anladığı ve neden ondan bahsettiği yazarın kendi kişisel hikayesi et-
rafında tarihyazımı açısından tartışılmalıdır. Böylesi bir yöntemi esas alan bu makalede, 1216 yılında Papa
III. Honorius tarafından Akka Piskoposluğu'na atanan Fransız din adamı Jacques de Vitry (ö. 1240)'ın
henüz V. Haçlı Seferi askerî olarak başlamadan birkaç ay önce 1217 yılının Mart ayında Avrupa'da yakın
iletişim halinde olduğu dostlarına bölgedeki ilk izlenimleri hakkında yazdığı mektuptaki Presbyter Johan-
nes'e ilişkin kayıtlar değerlendirilecektir. V. Haçlı Seferi sürecinde başta Papa III. Honorius olmak üzere,
Avrupa'da temas halinde olduğu kişilere bölgedeki gelişmeler hakkında bilgi veren birçok mektup yazan
Vitry'nin bu mektubu, Presbyter Johannes Efsanesi'ni Hindistan yerine Etiyopya ile örtük de olsa ilişkilendiren
ilk veriyi içermesi dolayısıyla Presbyter Johannes Efsanesi'nin temel kaynakları arasında çok ayrı bir
yere sahiptir. Bu çerçevede, Jacques de Vitry'nin mektubunda Presbyter Johannes'e yaptığı göndermeler,
Akka Piskoposluğu görevine atanmasının nedenleri, V. Haçlı Seferi ideolojisi ve Etiyopya'nın o dönemdeki
Batılıların gözünde siyasi ve dinî açıdan nasıl bir imgeye sahip olduğu temaları etrafında değerlendirilecek
ve bu mektuptaki Presbyter Johannes göndermelerinin V. Haçlı Seferi sürecindeki apokaliptik havadan
beslendiği kadar onu beslemeye de yönelik ve siyasi bir araç olduğu ortaya konacaktır.

1. PRESBYTER JOHANNES EFSANESİ VE V. HAÇLI SEFERİ

Jacques de Vitry'nin mektubunda yer alan Presbyter Johannes'e ilişkin kayıtların tarihyazımı açısından
ne kadar önemli olduğunun anlaşılması ve mektubu bütünlük içinde değerlendirmeyi sağlam bir zemine
oturtmak amacıyla öncelikle Presbyter Johannes Efsanesi'nin V. Haçlı Seferi'nin siyasi ve askerî seyrini
nasıl etkilediğini görmek gerekir. 1217 yılının yaz aylarında Mısır'da konuşlanan Haçlılar, aralarındaki an-
laşmazlıklar ve siyasi liderlik mücadelesine rağmen 1219 yılının Kasım ayında Dimyat'ı ele geçirmeyi ba-
şarmışlardı. Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich'in söz verdiği üzere Haçlı Seferi'ne beraberindeki askerî
kuvvetle katılmasını bekleyen Haçlılar böylece Batı'dan *stupor mundi* (dünya harikası) lakabıyla bilinen
İmparator II. Friedrich'in gelişi ve Doğu'dan da efsanevi Hristiyan Kral Presbyter Johannes'in ilerleyişiyle

5 Örneğin, V. Haçlı Seferi'nin en temel araştırma eserlerinden *Anatomy of a Crusade*'de James M. Powell, Presbyter Johannes Efsanesi'ni dönemin ana kaynaklarında yer almasına rağmen göz ardı etmektedir. Yine diğer önemli araştırma eserleri arasında yer alan Steven Runciman'ın *A History of the Crusades*, Vol: III, 163'te ve Joseph P. Donovan'ın *Pelagius and the Fifth Crusade*, 73-75'te konu V. Haçlı Seferi'nin tali bir unsuru olarak değerlendirilmektedir.

6 Bernard Hamilton, "The Impact of Prester John on the Fifth Crusade", *The Fifth Crusade in Context*, ed. Mylod vd. içinde, 53-67. "Brewer, *Prester John*, 97. Tyerman, *God's War*, 640-643. Andrew Kurt, "The Search for Prester John, a Projected Crusade and the Eroding Prestige of Ethiopian Kings, c.1200-c.1540", *Journal of Medieval History*, 39/3, 297-320. Taylor, "Global Circulation as Christian Enclosure", 445-459. Adam Knobler, "The Power of Distance: The Transformation of European Perceptions of Self and Other, 1100-1600", *Medieval Encounters*, 19/4 (2013) 441-442. Sheir, "From a Christian Saviour to a Mongol Ruler", 27-43. Sheir, *The Prester John Between East and West*, 203-252'de V. Haçlı Seferi bağlamında Presbyter Johannes Efsanesi'nin önemine yer verilmekle birlikte, bu makalenin argümanı çerçevesinde Efsane'nin bizzat onun dolaşıma sokulmasına öncülük edenlerce nasıl ve hangi motivasyonlarla alımlandığı üzerinde yeterince durulmadığı görülebilir.

İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişinden önce nihai Hristiyan zaferinin kazanılacağı ve bunun da kendi çabalarıyla gerçekleşeceğini düşünüyorlardı. Öyle ki, kendi iç karışıklıklarıyla boğuşan Müslümanları zayıf yakalamışken ellerine onları yenme fırsatı geçmesine rağmen Presbyter Johannes'in gelişini beklemeleri dolayısıyla askerî harekâtı yaklaşık altı ay ertelemişlerdi.⁷ Haçlılar arasında Presbyter Johannes Efsanesi merkezindeki bu beklentinin yoğunluğuna V. Haçlı Seferi'nin önemli aktörlerinden Paderbornlu Oliver (ö. 1227), 1220'lerde yazdığı *Historia Damiatina* adlı eserinde de işaret ediyordu. Oliver'e göre bölgedeki Müslüman emirler Kral Davud'un hızla ilerleyişi karşısında korkuya kapılmışlardı.⁸

Presbyter Johannes beklentisi Moğolların Müslümanlara karşı elde ettikleri galibiyetler ve işgal ettikleri yerleri yakıp yıkmalarıyla ilgili haberlerin Haçlılara ulaşmasıyla birlikte ciddi olarak artmıştı. 1220-1221 civarına tarihlendirilen, yazarı bilinmeyen ve muhtemelen Bağdat'ta bir Hristiyan tarafından Arapça yazılıp sonrasında Latinceye çevrilen *Relatio de Davide* başlıklı ve birbirinden ufak tefek farklılıklar içeren üç farklı versiyonu olan metnin başta Jacques de Vitry olmak üzere Haçlılar arasında dolaşıma girmesi de şüphesiz bu beklentinin yükselişinde ciddi bir rol oynamıştı. Cengiz Han'ın seferlerinden bahseden ve birçok bilgi karmaşası içeren bu metin, Cengiz Han'ı Presbyter Johannes'in soyundan gelen Davud isimli torunu olarak resmediyordu. Böylece Presbyter Johannes Efsanesi hem Moğollarla ilişkilendirilmesi hem de Presbyter Johannes'in torunu Kral Davud karakterinin yaratılmasıyla yeni bir boyut kazanmıştı. Bu bağlamda Paderbornlu Oliver *Historia Damiatina*'da ve bu makalenin merkezinde yer alan Jacques de Vitry ise 18 Nisan 1221 tarihinde III. Honorius ve Avusturya Dükü Leopold başta olmak üzere Avrupa'daki bazı kişilere gönderdiği bir mektupta *Relatio de Davide*'den, Kral Davud'un kazandığı birçok zaferin bilgisinin kendilerine geldiğinden ve bununla ilişkili olarak Presbyter Efsanesi temelinde oluşan apokaliptik beklentinin Haçlılar üzerinde yarattığı etkiden bahsediyorlardı. Hatta Jacques de Vitry, mektubunun sonuna *Relatio de Davide*'nin iki farklı versiyonunun Arapça'dan Latince'ye yapılan çevirilerinin kopyalarını da koymuştu.⁹

Bir muamma ve gizem olan Presbyter Johannes karakteri etrafında oluşan endişe ve beklenti, V. Haçlı Seferi'nin Haçlılar açısından askerî, siyasi ve diplomatik başarısızlığı üzerinde belirleyici olacaktı. Halbuki özellikle V. Haçlı Seferi'nin başlarında Eyyubiler gerçekten de ciddi bir siyasi zafiyet içindeydiler. Babası el-Âdil'in 10 Eylül 1218 tarihindeki ölümünün ardından Eyyubi sultanı olan el-Melikü'l-Kâmil, Dimyat'ın kuşatılması esnasında kendisine yönelik bir suikast girişimini haber alarak bölgeden çekilmek durumunda kalmıştı.¹⁰ Ardından da Mısır'da kıtlığın baş göstermesi, el-Kâmil'in kardeşleri el-Muazzam ve el-Eşref karşısında iktidarını koruma gayreti ve özellikle kardeşlerinden el-Eşref'in, el-Kâmil'in yönetimi aleyhindeki faaliyetleri, Türkiye Selçukluları ile Eyyubiler arasındaki gerilim ve çatışma ile Doğu'daki Harzemşahlar ve Moğolların oluşturabileceği tehditler gibi faktörler, Eyyubileri birçok cephede mücadele

7 Brewer, *Prester John*, 97.

8 Oliver of Paderborn, "Historia Damiatina", Brewer, *Prester John* içinde 135-138. Presbyter Johannes Efsanesi dışında Oliver'in eserinde verdiği bilgiler için: Oliver of Paderborn, "The Capture of Damietta", translated with notes by Joseph J. Gavigan, *Christian Society and the Crusades, 1198-1229*, ed. Edward Peters (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971) 49-139.

9 Oliver of Paderborn, "Historia Damiatina", Brewer, *Prester John* içinde 135-138. "Relatio de Davide", Brewer, *Prester John* içinde, 106-121. Jacques de Vitry, *Epistola VII*, Brewer, *Prester John* içinde 125-135. Jean Richard, "The Relatio de Davide as a Source for Mongol History and the Legend of Prester John", *Prester John*, ed. Beckingham & Bernard Hamilton içinde, 139-158. Richard'ın bu çalışması *Relatio*'nun kapsamlı bir değerlendirmesini içerir. Ayrıca bkz. Sheir, "From a Christian Saviour to a Mongol Ruler", 27-43. Ayrıca bkz. dipnot 2.

10 El-Kâmil ve faaliyetleri hakkında Türkçe temel bazı çalışmalarda aydınlatıcı bilgilere örnek olarak Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 189-201, Ramazan Şeşen, "Eyyübiler Devleti", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, VI* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987) 353- 373. M.Serdar Bekar, "El-Melik'ül Kâmil, Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004) 29/68-70. Sebahattin Çelik, "Beşinci Haçlı Seferi (1217-1221) Esnasında Mısır Sultanı El-Kâmil'e Karşı Darbe Girişimi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28/1, 2018, 313-326. Runciman, *A History of the Crusades, Vol: III*, 157. El-Kâmil'e yönelik suikast hakkında dönemin tarihçisi İbnü'l-Esir (ö.1233) şöyle demektedir: "Bu yılın zilkade (1219 Ocak-Şubat) ayında el-Melikü'l-Kâmil b. Âdil kendisine bağlı emirlerden bir grubun bir araya gelerek kardeşi el-Faiz'i yerine Mısır hükümdarlığına getirmek istediklerini ve bu hususta planlar kurduklarını haber alınca Dimyat'tan ayrılmıştı. O, Dimyat'taki karargahını terk edip gidince Franklar buraya geçip anında Dimyat'ı karadan ve denizden kuşatarak şehri ele geçirmişlerdi." İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi, XII*. çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, 311. Benzer şekilde 13. yüzyılda yaşamış Süryani tarihçi ve din adamı Abu'l-Farac (Bar Habraeus, ö.1286)'da Dimyat'ın Haçlılarca kuşatılması sırasında Kâmil'e karşı tertip edilen bu plandan bahsetmektedir. *Abu'l Farac Tarihi, Cilt II*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950) 499.

edebilme kabiliyetinden yoksun bırakmış ve el-Kâmil'i Haçlılarla barış yapmanın şartlarını aramaya zorlamıştı.¹¹ Hatta öyle ki, oldukça güç bir durumda kalan el-Kâmil Haçlılara, siyasi ve askerî açıdan oldukça önemli olan Dimyat karşılığında Kudüs'ü verme noktasına kadar gelmişti. Fakat Papa III. Honorius tarafından Sefer'e liderlik etmek üzere temsilci olarak atadığı Kardinal Pelagius'un önderliğindeki Haçlılar Müslümanlarla bir barış yapmaya yanaşmamışlardı.¹²

Kuşkusuz Pelagius'un böyle bir tutum takınmasının ardında sadece Presbyter Johannes'in ve İmparator II. Friedrich'in Haçlıların yardımına geleceğine dair inanç yoktu. 1219'un Kasım ayında Dimyat'ı ele geçiren Haçlıların 1220'de Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giyen ve Haçlı Seferi'ne bizzat katılacağına dair söz veren II. Friedrich'in gelişini beklerken kendi aralarında anlaşmazlık içinde olmaları ve özellikle Papalık temsilcisi olarak Haçlıların liderliğini üstlenen Kardinal Pelagius'un başta Kudüs Latin Kralı Jean de Brienne (ö. 1237) olmak üzere bölgedeki Haçlılarla olan sürtüşmeleri, Haçlıları disiplinsiz ve bütünlükten yoksun hale getirmişti. Pelagius, ister dinî nedenlerle kendi konumunu ruhban olmayanlardan üstün görmesinden, ister kişisel ve dünyevi hırslarından kaynaklansın, karar alma süreçlerinde oldukça inatçı bir tavır benimsemişti. Haçlı Seferi'nin finansmanının ve ekonomik kaynaklarının yönetimi Pelagius'a kendi asıl misyonunun dışına çıkarak hareket edebileceği bir otorite sağlamıştı. Bunun yanında II. Friedrich'in yokluğunda Haçlılara liderlik edebilecek güçlü bir şahsiyetin yokluğu da Pelagius'un artan siyasi gücünü göstermektedir.¹³ Buna karşılık Haçlı askerlerinin arasında bir din adamının Haçlı Seferi'ne kumandanlık etmesinden duyulan rahatsızlık da vardı.¹⁴ Haçlılara bizzat Sefer'e katılarak öncü olması beklenen II. Friedrich'in ise kendisinin Sefer'e katılacağına dair Papa III. Honorius'a verdiği söze rağmen egemenliği altındaki topraklarda gücünü konsolide etmeye öncelik vermesinden ve Papalık ideolojisinin güdümünde hareket etmeye isteksiz olmasından dolayı Sefer'e katılmak üzere Mısır'a bir türlü gelmeyişi ve temsilci olarak 1221 yılının ilkbahar aylarında Bavyera Dükü Ludwig (ö. 1231) ve beraberinde bir askerî kuvvet¹⁵ göndermekle yetinmesi de Haçlı ordusu içindeki bölünmeyi derinleştirmekten başka bir işe yaramadı.

Netice itibariyle hem II. Friedrich'in Haçlı Seferi'ne katılmak üzere Mısır topraklarına gelmeyişi, hem de Doğu'daki efsanevi Hristiyan Kral Presbyter Johannes'in geleceğine ilişkin beklentinin boşa çıkmasıyla birlikte Haçlılar, Dimyat'ı ele geçirdikten sonra, siyasi zafiyet içinde bulunan Eyyubiler'e hemen saldırma fırsatını geri teperek kendileri açısından büyük bir askerî stratejik hataya düştüler. Haçlılar, ancak Doğu'da Moğolların Müslümanlara karşı elde ettikleri galibiyetleri Hristiyan Kral Presbyter Johannes ve ordusuna atfederek Kardinal Pelagius'un inisiyatifiyle, başta Jean de Brienne olmak üzere birçok Haçlının doğru bulmamasına rağmen, 1221 yılının Temmuz ayı itibariyle Kahire'yi ele geçirmeyi hedefleyerek Müslümanlara karşı askerî bir hareket başlattılar.¹⁶ Şarımşah mevkiine gelen Haçlılar, kendilerine fazlasıyla güvenip Mansure'ye çekilerek mevzilenen el-Kâmil'in ordusunun üzerine yürüdü. Ancak bu, Haçlılar için ağır bir mağlubiyetten başka sonuç vermedi. Çünkü bir taraftan Eyyubiler bu süre zarfında yeniden toparlanma imkânı bulmuştu. Diğer taraftan, Avrupa'daki tabiat koşullarının Mısır'dakinden farklı olduğunu hesaba kata-

11 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 190, Donovan, *Pelagius*, 75.

12 Tyerman, *God's War*, 640.

13 Powell, *Anatomy of a Crusade*, 165-166. Donovan, *Pelagius*, 69-97. V. Haçlı Seferi ilk başladığında, Papalık emriyle Alman topraklarından Haçlı ordusu toplayan ve Paderborn Piskoposu olması dolayısıyla Paderbornlu Oliver olarak bilinen din adamının da öncüleri arasında yer aldığı, Macaristan Kralı II. András (ö.1235), Avusturya Dükü VI. Leopold (ö.1230) ve Hollanda Kontu I. Willem (ö. 1222) gibi siyasi liderlerin rağbet gösterdikleri; Tapınak, Hospitalier ve Töton Şövalyeleri'nin de dahil oldukları oldukça geniş kapsamlı bir askerî harekattı. Zaman içinde seküler otoritelerin çeşitli nedenlerle bölgeden çekilmesiyle Sefer'in liderliği büyük oranda Kardinal Pelagius'un eline geçti.

14 Thomas F. Madden, *The Concise History of the Crusades*, Third Edition, (New York: Rowman & Littlefield, 2014) 143.

15 Runciman, *A History of the Crusades*, Vol: III, 163-164. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 191-192.

16 İmparator II. Friedrich, Haçlıların bir saldırı için kendisi gelmeden Dimyat'tan ayrılmamalarını istiyordu. Fakat Pelagius'un önderliğindeki Haçlılar bunu dikkate almayacak ve Bavyera Dükü Ludwig'in de desteğiyle harekete geçeceklerdi. Şunu da belirtmek gerekir ki Ludwig, eğer bir saldırıya girişilecekse bunun Nil nehrinin taşması ihtimalinin olduğu Ağustos'tan önce yapılması gerektiğini düşünüyordu. Donovan, *Pelagius*, 83-84. V. Haçlı Seferi hakkında kroniğinde bilgilere yer veren Rogerius de Wendover (ö. 1236)'a göre Ludwig, Haçlıların arasına katıldığında Müslümanlara saldırmak hedefini onlara belirtir. *Roger of Wendover's Flowers of History*, Vol: II, ed. J.A. Giles, (London: D.C.L.,1849) 237. Ayrıca İmparator II. Friedrich'in Haçlılara destek olarak gemi göndereceği sözüne katan Haçlıların Kahire üzerine yürümeyi beş hafta geciktirdiğini de vurgulamak gerekir. Radulphi de Coggeshall, *Chronicon Anglicanum*, ed. Josephus Stevenson (London: Longman, 1875) 189.

mayan Haçlılar, o mevsimde Nil Nehri'nde su taşkını ihtimalini göz ardı etmişlerdi. Gerçekten de Haçlılar için felaket olacak şekilde Nil Nehri'nde taşkın meydana geldi. Bunun yanı sıra, Haçlı ordusunun hemen arkasında kalan ve Nil'e bağlanan kanal suyla dolmuştu. Müslümanların hücumu karşısında geri çekilmek isteyen Haçlı ordusu Müslümanların kanalın bendlerini açması sonucunda sular altında kaldı ve 28 Ağustos 1221 tarihinde Pelagius yenilgiyi kabul ederek Müslümanlarla barış yapmak istedi. Böylece Haçlıların Dimyat'ı terk etmesi ve 8 Eylül'de el-Kâmil'in şehre girmesiyle V. Haçlı Seferi sona erdi.¹⁷

Genel çerçevesini sunduğumuz V. Haçlı Seferi, görüldüğü gibi, Haçlılar açısından siyasi, diplomatik ve askerî beceriksizlik ve başarısızlıkların sonucunda ağır bir mağlubiyetle sonuçlanmıştı. Dimyat ellerinde olmasına rağmen, Eyyubiler'in zaaflarından yararlanamayan Haçlılar, büyük bir zamanlama hatasıyla Nil Nehri'nin sularının yükseldiği bir dönemde Müslümanlara saldırmaya kalkarak askerî açıdan stratejik bir hata yapmışlardı. Siyasi ve diplomatik olarak ise, özellikle Kardinal Pelagius ve Jean de Brienne arasındaki liderlik mücadelesinden de anlaşılacağı üzere, kendi içlerindeki anlaşmazlıklar, liderlik boşluğu ve II. Friedrich'in istenilen askerî ve siyasi desteği bir türlü sağlamaması gibi meselelerle boğuşmak durumunda kalmışlar ve Kardinal Pelagius'un inatçı tavrıyla el-Kâmil'in cömert barış tekliflerini reddederek adeta diplomatik bir basiretsizlik örneği göstermişlerdi. Fakat, Haçlıların askerî ve siyasi hataları bir yana, el-Kâmil'in Dimyat'ın karşılığında Kudüs'ü kendilerine vermelerini kabul etmeye bile yanaşmamalarını, dolayısıyla da bugünden baktığımızda anlaşılması zor bir askerî ve diplomatik plana göre hareket etmelerini¹⁸, yukarıda belirtildiği üzere Paderbornlu Oliver'in *Historia Damiatina* adlı eserinde işaret ettiği çerçevede özellikle Kardinal Pelagius'un ve etrafındakilerin 12. yüzyıldan beri Avrupa'da dinî ve siyasi çevrelerde yaygın olarak bilinen Presbyter Johannes Efsanesi'nin gerçekliğine inanarak Doğu'dan gelecek Hristiyan kralın Haçlılara yardımı beklentisine bağlamak makul bir yaklaşım olacaktır.

Bu çerçevede Bernard Hamilton, Presbyter Johannes Efsanesi'nin oluşturduğu apokaliptik havayla V. Haçlı Seferi üzerinde yaptığı etkiyi ikna edici biçimde temel kaynakların bütüncül analiziyle ortaya koymuştur.¹⁹ Bu etkiyi V. Haçlı Seferi'nin bazı önemli aktörlerinin yazdıklarına dayanarak da göstermek mümkündür. Örneğin, V. Haçlı Seferi'nin geç dönemlerinde Papa III. Honorius, Trier Başpiskoposu Theodericus (ö. 1242) ve beraberindekilere gönderdiği 12 Mart 1221 tarihli mektupta V. Haçlı Seferi'nin lideri Pelagius'tan edindiği bilgiyi dayanarak Presbyter Johannes adıyla bilinen Kral Davud'un Pers topraklarına girdiğine ve Batı'ya doğru hızla ilerlediğine gönderme yapıyordu.²⁰ Jacques de Vitry ise daha önce zikrettiğimiz 18 Nisan 1221 tarihli mektubunda 9. yüzyılda Agap oğlu Hannan ya da İshak oğlu Hannan (muhtemelen Nesturi hekim Huneyn bin İshak kastediliyor) adlı bir Hristiyan tarafından yazıldığı düşünülen ve 1219 yılında Kardinal Pelagius'a takdim edilen *Liber Fiili Agap* adlı apokaliptik bir kitaptan bahsediyor ve bu kitapta yer alan Selahaddin Eyyubi'nin 1187'de Kudüs'ü yeniden fethetmesi, Dimyat'ın Hristiyanlar tarafından zapt edilmesi gibi geleceğe ilişkin tahminlerinin doğru çıktığının altını çizerek aynı kitapta Mısır'ın tamamen Haçlılarca alınacağından söz edildiğini belirtiyordu.²¹ Bu kitap Pelagius'a takdim edildikten

17 Müslümanların Dimyat'ı Haçlılardan geri alması süreci hakkında bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, XII, 282-288. Ayrıca, Haçlıların penceresinden uğradıkları bozgunun değerlendirmesi için en temel kaynak V. Haçlı Seferleri'nin daha önce ismi zikredilen canlı tanığı ve önemli aktörlerinden biri olan Paderbornlu Oliver'in *Historia Damiatina* adlı kitabıdır. Eserinde Dimyat'ın zaptından sonra Müslümanlara saldırma konusu başta olmak üzere çeşitli hususlarda birbirleriyle çekişme halinde olan Haçlıların anlaşmazlıkları ve disiplinsizliklerinden bahseden Oliver, Müslümanların zaferinden sonra yapılan barışın şartlarına el-Kâmil'in söz verdiği üzere uyduğunu belirtir. Oliver of Paderborn, "The Capture of Damietta", translated with notes by Joseph J. Gavigan, *Christian Society and the Crusades, 1198-1229*, ed. Edward Peters, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971) 122-134. Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 193-194. Runciman, *A History of the Crusades, Vol. III*, 166-169. Şeşen, "Eyyübiler Devleti", 353-357.

18 Tyerman, *God's War*, 640-43.

19 Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67. Presbyter Johannes Efsanesi'ne ilişkin bu verilerin bütüncül analizi Hamilton'un yukarıda belirttiğimiz makalesinde yapıldığı ve her birinin tekil analizinin ayrı birer çalışma konusu olduğu düşünüldüğünden bu dipnotta genel betimlemeleri yapılarak çalışmamız açısından önemlerine dikkat çekilmekle yetinilmiştir. *Papa Honorius III, Epistola*, Brewer, *Prester John* içinde 123-124.

20 *Papa Honorius III, Epistola*, Brewer, *Prester John* içinde 123-124. Burada III. Honorius Cengiz Han'ı Kral Davud olarak tanımlarken, *Relatio de Davide*'den farklı olarak Kral Davud'u ayrı bir kişi olarak adlandırmayıp Presbyter Johannes olarak bildiğini belirtir.

21 Vitry, *Epistola VII*, Brewer, *Prester John* içinde 125-135. Paul Pelliot, "Two Passages from La Prophétie de Hannan, fils d'Isaac", *Prester John*, ed. Beckingham & Bernard Hamilton içinde, 113-137. Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67. *Liber Fiili Agap*'tan farklı olarak *Prophecie de Hannan, le fil Ysaac* adıyla farklı bir apokaliptik metnin varlığı da iddia edilmektedir.

sonra Vitry tarafından Latince'ye çevirtilecek ve Avrupa'ya gönderilecekti.²² Vitry aynı mektupta başka bir apokaliptik kitap olan *Liber Clementis*'ten de bahsediyordu. Aziz Petrus'un MS 100 yılı civarında ölen havarisi Papa I. Clemens'e açıkladığına inanılan bilgileri içeren ve Clemens'in ölümünden sonra derlendiği düşünülen bu kitapta yer alan apokaliptik tahminlere göre, İsa'nın ikinci gelişi öncesinde Doğu'dan ve Batı'dan gelecek krallar Kudüs'te tekrar Hristiyan hakimiyetini tesis edeceklerdi.²³ Paderbornlu Oliver Haçlılar arasında dolaşımda olan Arapça bir kitaptan, bu kitapta Mekke'nin Nübye Hristiyanları tarafından zapt edileceğinin ve Hz. Muhammed'in mezarına saldırılıp kemiklerinin mezarından çıkarılacağına yazıldığından bahsediyordu.²⁴ Oliver ayrıca *Liber Clementis*'te geçtiğini iddia ettiği Doğu'dan ve Batı'dan iki kralın Kudüs'e geleceği gibi Vitry'nin mektubunda da bulunan bilgilere yer veriyor ve bunun Paskalya'nın 3 Nisan'a denk geldiği günde gerçekleşeceğini bu kitapta yazıldığını belirtiyordu.²⁵

Jacques de Vitry ve Paderbornlu Oliver kaçınılmaz biçimde bölgedeki Monofizit ve Nesturi Doğu Hristiyanları arasında bilinen ve erişmelerinin kolay olduğu apokaliptik bilgi, haber ve metinlere dayanarak bunları yazıyorlardı. Şunu biliyoruz ki, Aziz Petrus'un Clemens'e verdiği apokaliptik bilgileri içeren apokrif metinler 2. yüzyıldan beri mevcut olmakla birlikte, Vitry ve Oliver'in bahsettikleri bilgileri tam olarak edinebileceğimiz bir *Liber Clementis* metni elimizde mevcut değildir. Fakat *Liber Clementis* geleneğine referansla Jacques de Vitry ve Paderbornlu Oliver'in verdiği bilgiler Doğu Hristiyanları arasında mevcut apokaliptik geleneklerin V. Haçlı Seferi sürecinde Katolik Haçlıların apokaliptik beklentilerine nasıl uyarlanmış olabileceğini ve Haçlılar tarafından ne kadar önemsendiklerini göstermektedir.²⁶ Presbyter Johannes karakteri etrafında oluşan apokaliptik beklenti öylesine güçlüydü ki, bahsi geçen kitaplardaki bilgilerden Avrupa'nın haberdar edilmesinin yanı sıra, Pelagius'un emriyle Dimyat'ta konuşlanmış Haçlılara vaaz edilmişti.²⁷ Bu bağlamda, Paderbornlu Oliver'in eserinde verdiği bilgiye göre, Paskalya'nın 1222 yılında 3 Nisan'a denk geleceği ve bunun bir daha 1233 yılında olacağı düşünüldüğünde²⁸, Kardinal Pelagius'un Haçlılara ağır bir mağlubiyet getirecek şekilde Mısır'a doğru hareket etme kararı daha iyi anlaşılmalıdır.²⁹ Görüldüğü üzere, V. Haçlı Seferi'nin apokaliptik havası ve bunun Haçlıların mağlubiyetine ciddi olarak neden olması, Jacques de Vitry, Kardinal Pelagius ve Paderbornlu Oliver gibi önde gelen Haçlı din adamı liderlerin Presbyter Johannes Efsanesi'ni çok fazla önemsemeleriyle yakından alakalıydı. Fakat, bunun Sefer'in ideolojik odağına yerleştirilmesinin arka planı ve zemini olması gerekiyordu. Bu anlamda Jacques de Vitry'nin V. Haçlı Seferi'nin askerî hareketinin 1217 yazında başlamasından önce Avrupa'ya gönderdiği

Hannan metninin Eski Fransızca ve Provence dilindeki bir nüshasının varlığı üzerinden hareket edilmesi her ikisini aynı metin olarak görmeye neden olmuş olabilir. Fakat *Liber Fiili Agap*'in edisyonu yapılmamış birçok Latince ve Eski Fransızca kopyaları mevcuttur. Mordechai Lewy, "How the Abyssinian King Became the Apocalyptic Hero of the Copts, Ethiopians and Crusaders in Combatting Muslim Power?", *Revised Version of a Paper Delivered at the Forum Society and Maps*, Warburg Institute, London (5th of December 2019) 1-15.

22 Paul Pelliot, "Two Passages from La Prophétie de Hannan, fils d'Isaac", *Prester John*, ed. Beckingham & Bernard Hamilton içinde, 113-137. Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67.

23 Vitry, *Epistola VII*, Brewer, *Prester John* içinde 125-135. Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67.

24 Oliver of Paderborn, "Historia Damiatina", Brewer, *Prester John* içinde 135-138.

25 Oliver of Paderborn, "Historia Damiatina", Brewer, *Prester John* içinde 135-138. *Petrus Apokaliptik Metin* geleneğinin bir parçası olan *Liber Clementis*'in yayımlanmayan 23 adet Arapça nüshası mevcuttur. Lewy, "How the Abyssinian King Became the Apocalyptic Hero of the Copts", 1-15.

26 Lewy, "How the Abyssinian King Became the Apocalyptic Hero of the Copts", 1-15. Paul Pelliot, "Two Passages from La Prophétie de Hannan, fils d'Isaac", *Prester John*, ed. Beckingham & Bernard Hamilton içinde, 113-137. Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67.

27 Oliver of Paderborn, "Historia Damiatina", Brewer, *Prester John* içinde 135-138.

28 *Liber Clementis*'in Süryani harfleriyle yazılmış bir Garshuni versiyonunda genç bir aslan olarak tasvir edilen bir Hristiyan hükümdarın bir Paskalya gününde, 3 Nisan'da Kudüs'e gireceği bilgisi vardır ki, bu Oliver'in kendi metnindeki bilginin kaynağını açıklamaktadır. Lewy, "How the Abyssinian King Became the Apocalyptic Hero of the Copts", 1-15.

29 Brewer, *Prester John*, 140, dipnot 55. Ayrıca Haçlı ordusunun başındaki kişinin uzun ince yüzlü olacağı da apokaliptik haberin bir parçasıydı. Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67. Paul Pelliot, "Two Passages from La Prophétie de Hannan, fils d'Isaac", *Prester John*, ed. Beckingham & Bernard Hamilton içinde, 113-137. İsa'nın çarmıha gerilip gömülmesinden üç gün sonra yeniden dirilişi olarak kutlanan Paskalya Bayramı'nın tarihlendirilmesi Hristiyan Dünyası'nda tartışma konusu olmuştur. Çünkü İncil'den edinilen bilgiye göre İsa'nın dirilişi Yahudilerin Fısh (Hamursuz) Bayramı'na denk gelmekteydi. Yahudi takvimi Ay merkezli olduğu için İsa'nın Pazar günü yeniden dirildiğine inanan Hristiyanların kesin bir gün belirlemelerinde güçlük yaratıyordu. Bu nedenle sabit bir günü olmayan Paskalya, Batı Hristiyanlığı'nda 22 Mart-25 Nisan arasında her yıl değişen bir Pazar gününde kutlanır.

mektupta Presbyter Johannes'e atıf yapması, bu zeminin bilinçli şekilde oluşturulmasında temel bir rol oynuyordu. Bu nedenle de Vitry'nin mektubu V. Haçlı Seferi'nin ideolojik motivasyonu, apokaliptik vurgusu ve V. Haçlı Seferi öncesinde Avrupa'da Presbyter Johannes Efsanesi'nin nasıl anlamlandırıldığı dikkate alınarak tartışılmalıdır.

2. V. HAÇLI SEFERİ BAŞLAMADAN HEMEN ÖNCE BATI'DA PRESBYTER JOHANNES EFSANESİ ALGISI VE JACQUES DE VITRY'İN MART 1217 TARİHLİ MEKTUBU

Avrupa'daki eğitimli dinî ve siyasi çevrelerde Presbyter Johannes Efsanesi'nin varlığı, 12. yüzyılın ortalarından beri biliniyordu. Avrupalılar için bilinmezliklerle ve gizemlerle dolu Hindistan coğrafyasında Presbyter Johannes adında çok güçlü ve zengin bir kralın yaşadığı, Nesturî Hristiyan inancına sahip olduğu, egemenliği altında Hristiyan ve Hristiyan olmayan birçok krallık bulunduğu, spekülatif bir bilgi olarak mevcuttu. İspatlanması mümkün olmayan bu veri Hindistan coğrafyasının Batılılar açısından içerdiği gizemlerin yanı sıra İsa'nın havarilerinden Thomas'ın misyon faaliyetleri için Hindistan'a gitmesi ve burada öldüğüne ilişkin kanaatlere dayanıyordu. Presbyter Johannes ismi, II. Haçlı Seferi'nin arifesinde ilk kez tarihçi ve din adamı Freisingli Otto (ö.1158)'nun *Chronica sive Historia de duabus civitatibus* (İki Şehrin Kroniği ya da Tarihi) adlı eserinde 1145 yılına ait bir kayıta geçiyordu. Edessa (Urfa)'nın 1144 yılında Müslümanlar tarafından geri alınmasının akabinde, Doğu'dan Papalığa gönderilen ve Viterbo şehrinde Papa III. Eugenius (ö.1153)'un huzuruna çıkan dinî heyetlerden birinde yer alan günümüz Lübnan'ında bulunan Cebele'nin Piskoposu Hugo'nun kendisine Doğu'da yaşayan Presbyter Johannes isimli kraldan bahsettiğini kaydeden Freisingli Otto, Hugo'nun anlatımına dayanarak rahip-kral niteliğine sahip Presbyter Johannes'in Nesturi inancına sahip olduğunu, ordularıyla Doğu'daki Müslümanları mağlup ettiğini vurgulayarak buna ilişkin kimi detaylar veriyordu. Otto ayrıca Presbyter Johannes'in Müslümanlara karşı Haçlılara yardım etmek üzere Kudüs'e gelmek üzereyken Dicle Nehri'ni geçemeyerek kuzeye yönelmek zorunda kaldığını, nehrin buz tutması dolayısıyla daha ileri gidemeyen ve kötü hava koşullarına alışık olmayan ordusunun büyük bir kısmını kaybeden Presbyter Johannes'in tekrar Doğu'ya dönmek zorunda kaldığını yazıyordu.³⁰ Böylece Haçlıların Edessa'yı kaybetmeleri sonucunda yaşadıkları büyük siyasi ve askerî kriz anında, Haçlılara yardım etmesi beklenen Doğu'daki rahip-kral Presbyter Johannes imgesi Freisingli Otto'nun anlatısındaki temel motifleri çerçevesinde bir umut kaynağı olarak Ortaçağ Avrupa yazınında yerini alacaktı.

Presbyter Johannes Efsanesi'nin Batı'da eğitimli dinî ve seküler çevrelerde bilinir hale gelmesinde 1165 yılı civarında Presbyter Johannes adıyla Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (ö.1180)'a gönderilen ama aslında sahte olan ve Yunanca herhangi bir kopyası bulunmayan Latince mektup³¹ ise Freisingli Otto'nun anlatısından çok daha derin bir etki yapacak, zaman içinde mektubun birçok kopyası, Efsane'ye ilişkin temel nitelikler değişmemekle birlikte yeni eklemeler ve değişikliklerle çoğaltılacaktı. Bizans İmparatoru'na üstenci bir bakışla yazılan, Hindistan coğrafyasına ilişkin fantastik betimlemeler içeren ve Presbyter Johannes'in ne kadar görkemli bir krallığa sahip olduğunun altını çizen bu sahte mektup, dinî ve siyasi açıdan rahiplikle krallığı şahsında birleştiren güçlü Kral Presbyter Johannes imajının otoritesine bir

30 Bunun yanı sıra Hindistan coğrafyasında eskiden beri Hristiyanların olduğu inancı Yeni Ahit'in Matta İncili'nin 2. Bölümü'nün 1-12. ayetleri arasında varlıklarından bahsedilen, İsa'nın doğumu üzerine yanlarında hediyelerle İsa'yı ziyarete gelip ardından İsa zarar görmesin diye ziyaretlerini tamamladıktan sonra kayıplara karışan ve uzaklardan geldikleri kabul edilen Üç Bilge (Magi)'ye dayandırılıyordu. Kitab-ı Mukaddes: <https://incil.info/kitap/mat/2> Erişim: 08.06.2022. Yeni Ahit'teki bu anlatı 12. yüzyılda popülerleşmiş ve Otto'nun *Chronica*'sında Presbyter Johannes'in bu bilgelerin soyundan geldiği iddia edilmiştir. *Otonis Episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de Duabus Civitatibus* ed. Adolf Hofmeister, (Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1912) 363-367. Otto of Freising, *The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A.D.*, ed. C. C. Mierow (New York: Columbia University Press, 2002) 443-444. Freisingli Otto'nun Presbyter Johannes kaydını tarihyazımsal özellikleri etrafında, onu besleyen yazılı ve sözlü kaynaklarla ve kaydın siyasal bağlamını da esas alarak değerlendirmek gerekir. Presbyter Johannes'in neden 12. yüzyıl Avrupası'nda Nesturilik Batılılar tarafından yabancı ve sapkın bir Hristiyanlık formu olarak kabul edilmesine rağmen Nesturi olarak tasavvur edildiğinden, Hindistan'ın Hristiyan ve Batılı perspektiften dinî, siyasi ve coğrafi olarak nasıl kavrandığına ve bunun Freisingli Otto'nun anlatısını nasıl şekillendirdiğine dair kapsamlı bir değerlendirme için: Durgun, "Batılıların Doğu Hakkındaki Tahayyüllerine Özgün Bir Örnek", 71-94.

31 *Epistola Presbiteri Iohannis*, Brewer, *Prester John* içinde 44-90. Zarncke, "Der Priester Johannes", 831-1030.

tehdit oluşturduğunu gören Papalık tarafından da ciddiye alınacak ve Papa III. Alexander (ö. 1181), Presbyter Johannes'e Papalık hizmetinde bir hekim olan Philip aracılığıyla onu Papalık otoritesine tabi olmaya çağıran bir mektup gönderecekti.³²

Bu mektubun akıbeti bilinmemekle birlikte Presbyter Johannes Efsanesi, artık Avrupa'da bilinir hale gelmişti. Aşağıda detaylı tartışılacağı üzere, V. Haçlı Seferi'nde Haçlıların başarıya ulaşmak için bel bağlayacakları Presbyter Johannes Efsanesi, 13. yüzyıl boyunca Moğolların Müslümanlara karşı elde ettikleri galibiyetler, Hristiyan olduklarına dair söylentiler ve zaman içinde böyle olmadıkları anlaşılınca Hristiyan olabilecekleri umuduyla Batılılar tarafından onlarla ilişkilendirilecekti. Moğolların Hristiyan olmayı bırakın, birçoğunun İslam'ı tercih etmeleriyle hayal kırıklığına uğrayan Avrupalı Hristiyanlar, artık kendileri için muamma olan coğrafyalar daha bilinir hale geldikçe 14. yüzyılın başlarından itibaren Presbyter Johannes Efsanesi'ni uzun bir süre Hindistan'ın bir parçası olarak gördükleri Etiyopya ve Afrika'nın içleriyle ilişkilendirmeye başlayacaklardı. Portekiz Krallığı'nın 15. yüzyılda öncüsü olduğu Coğrafi Keşifler sürecinde gittikçe itibar gören Presbyter Johannes Efsanesi, 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupalılar dünyanın kendileri için bilinmeyen bölgelerini keşfedip egemen olduklarında bütün anlamını yitirecek ve 18. yüzyılın sonlarından itibaren ise Avrupa yazınından bütünüyle kaybolup gidecekti.³³

V. Haçlı Seferi başlamadan önce, Avrupa'nın eğitimli dinî ve seküler çevrelerinde Freisingli Otto'nun *Chronica*'sındaki kaydı, Presbyter Johannes'in I. Manuel Komnenos'a yazdığı iddia edilen sahte mektup ve Papa III. Alexander'ın Presbyter Johannes'e gönderdiği mektup çerçevesinde bilinen Presbyter Johannes Efsanesi, V. Haçlı Seferi sürecinde Fransız din adamı Jacques de Vitry aracılığıyla Sefer'in en önemli propaganda araçlarından biri haline geldi ve yeni bir biçimle de alımlanmaya başladı. Jacques de Vitry, 1217 yılının Mart ayında³⁴ "Parisli üstatlar" olarak da bilinen din adamları William du Pont de l'Arche, Raoul de Namur, Alexander de Courçon ve Noyon Arkdiyakozu Philip ile manevi açıdan en iyi arkadaşı olarak nitelendirdiği Aywiéres Manastırı rahibesi Lutgardis'e ve beraberindekilere gönderdiği bir mektupta Presbyter Johannes ismini zikretmiştir.³⁵ Dolayısıyla, Vitry'ı Presbyter Johannes Efsanesi'nin V. Haçlı Seferi girişiminin merkezine oturmasında en etkili isimlerden biri olarak anmak ve Presbyter Johannes'e neden ve nasıl bir göndermede bulunduğunu değerlendirmek gerekmektedir. Muhtemelen 1214/15 yılları civarında dönemin papası olan III. Innocentius tarafından Akka Piskoposluğu görevine atanıp 1216 yılında, aynı yıl III. Innocentius'un ölümünden sonra Papa olan III. Honorius tarafından, piskopos olarak kutsanıp görevine başlayan Vitry,³⁶ V. Haçlı Seferi'nin 1217-1221 yılları arasındaki bütün aşamalarına ve Haçlılar açısından

32 *Papa Alexander III, Epistola ad Iohannem, Regem Indorum*, Brewer, *Prester John* içinde 91-95.

33 Presbyter Johannes Efsanesi'nin gelişimine dair burada verilen özet bilgiyi içeren temel araştırma eserlerinin en önemlilerinin bir kısmı 3. ve 6. dipnotlarda verilmiştir. Bu nedenle tekrar aynı eserlere bu dipnotta referans verilmemiştir. Presbyter Johannes Efsanesi'nin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümleri esas alan iki önemli doktora tezini de burada anmak yararlı olacaktır. Michael E. Brooks, *Prester John: A Reexamination and Compendium of the Mythical Figure Who Helped Spark European Expansion* (PhD Dissertation, The University of Toledo, 2009) Jonathan Michael Thomas Dixon, *The Prester John Legend and European Conceptions of Alterity Before 1800* (PhD Dissertation, Cambridge University, 2019).

34 Jacques de Vitry'nin Paris'te 1210 yılında tamamladığı teoloji eğitiminin ardından rahip olduğunu, 1211 yılında Liège yakınlarındaki Nicholas d'Oignies Manastırı'na Augustinyen keşişi olarak girdiğini ve sonrasında da Güney Fransa'da dinî sapkınlıkla suçlanan Katharlara karşı yapılan Albi Haçlı Seferi'ne destek amacıyla vaazlar verdiğini belirtmek gerekir. Carolyn Muessig, "Jacques de Vitry", *Trade, Travel and Exploration in the Middle Ages, An Encyclopedia*, ed. John Friedman & Kristen Figg, Garland, New York, 2000, 298-299.

35 *Lettres de Jacques de Vitry*, ed. R.B.C. Huygens (Leiden: E.J. Brill, 1960) 79-97. Brewer, *Prester John* adlı kitabının 97-99. sayfaları arasında *Jacques de Vitry, Epistola II* başlığı altında mektubun doğrudan Presbyter Johannes Efsanesi'ni ilgilendiren kısımlarının Latince orijinali ve İngilizce çevirisine yer vermiştir. Hem Latince hem de İngilizce kısımları karşılaştırma imkânı dolayısıyla, Vitry'nin mektubunun yanı sıra bu makalenin konusuyla ilgili dönem kaynakları için bu çalışmadaki Latince orijinal metinler ve İngilizce çevirilerden yararlanılmıştır. Ayrıca, mektubun Latince'den İngilizceye Iris Rau tarafından yapılan çevirisinden de yararlanılmıştır. <https://imleedac.uk/wp-content/uploads/sites/29/2019/10/James-of-Vitry.pdf> Giriş tarihi 17.06.2022. Rau, mektubun ilk kısmının Kasım 2016-Şubat 1217 arasında, ikinci kısmının muhtemelen Mart 1217'de yazıldığını belirtmekle beraber Presbyter Johannes'e referansların ikinci kısımda verildiği göz önüne alınarak Brewer'in verdiği tarih esas alınmıştır.

36 Jacques de Vitry'nin göreve atanma ve başlama tarihlerini kronolojik olarak belirlemek oldukça güç olduğu için tarihçiler arasında genel kabul gören tarihler muhtemel olarak belirtilmiştir. Hamilton, "The Impact of Prester John", 54. Jacques de Vitry'nin elimizdeki en kapsamlı biyografisini yazan Philipp Funk, *Jakob Von Vitry: Leben und Werke*, (Leipzig & Berlin: Teubner, 1909) 38'de bu kronolojik belirsizliği ima eder.

başarısızlıkla sonuçlanmasına şahit olmuştur.³⁷ 1216 yılının Ekim ayında Ceneviz'den yola çıkarak Akka'ya ulaşmış 1225 yılına kadar buradaki Piskoposluk görevini ifa eden Vitry, sonrasında Avrupa'ya dönmüş; Papalık tarafından Liège, Köln, Oignies ve Louvain gibi yerlerde çeşitli dinî vazifelerle görevlendirilmiştir. 1229 senesinde ise Papa IX. Gregorius (ö. 1241) tarafından 1 Mayıs 1240 tarihindeki ölümüne kadar sürdüreceği Tusculum Kardinal piskoposluğu görevine atanmıştır.³⁸ Din adamı olarak edindiği görevlerinin yanı sıra, oldukça üretken bir yazar da olan Jacques de Vitry, vaazlar, mektuplar ve dinî nitelikli eserler dışında, Haçlı Seferleri tarihçiliği açısından en değerli kaynaklardan biri olarak kabul edilip *Historia Orientalis* veya *Historia Hierosolymitana* adıyla bilinen eserini takriben 1220 yılı civarında kaleme almıştır.³⁹

Vitry, 1216 yılında Akka'ya ulaştıktan sonra Avrupa'da bağlantı halinde olduğu daha önce isimlerini belirttiğimiz dinî çevrelerdeki dostlarını Ceneviz'den Akka'ya gerçekleştirdiği yolculuğu ve Akka'daki ilk izlenimleri hakkında bilgilendirmek amacıyla yazdığı mektubunda, Müslümanlara karşı Hristiyanlara yardım etmek üzere Haçlıların (peregrinorum) “gelişini büyük bir arzuyla beklediğini”⁴⁰ ve bu nedenle “sık sık arkasını dönüp denize baktığını”⁴¹ ifade eder. Böylece bir taraftan Haçlıların Müslümanlara karşı Avrupa'dan gelecek askerî yardıma ne kadar ihtiyacı olduğuna bu kelimelerle dikkat çekerken, aslında diğer taraftan da Haçlılar'ın ellerinin altında yeterli kuvvet olduğu takdirde Müslümanları yenebileceklerine olan inançla oldukça iyimser bir bakış açısı da geliştirir. Bu anlamda Jacques de Vitry, 4000 kadar silahlı kuvvete sahip olursa, “Tanrı'nın yardımıyla” Haçlılara karşı kimsenin direnemeyeceğini⁴² iddia ederek Müslümanların aslında çok kuvvetli durumda olmadığı ve onları yenmenin Haçlılar açısından çok zor olmayacağını ima eder.

Vitry'nin bu derece iyimser olmasını sadece onun, Müslümanların mağlubiyete uğratılacağına kesin olarak inanan bir din adamı olmasıyla ya da muhatap kitlesini cesaretlendirmek istemesiyle açıklamak kolaylık olur. Şüphesiz bunlar Vitry'nin zihniyetini yansıtır ancak o dönemde Eyyubiler'in içinde bulunduğu askerî ve siyasi sorunları da gözlemlediğini ortaya koyar. Gerçekten de V. Haçlı Seferi'nin muzaffer sultanı el-Kâmil'in babası ve Vitry'nin bu mektubu yazdığı dönemde Eyyubi hükümdarı olan el-Melikü'l-Âdil kendi hakimiyetindeki topraklarda iktidarını tehdit edebilecek iç isyanları kontrol altına almak ve Haçlı tehdidini bertaraf etmek için gerekli gayreti gösteriyordu.⁴³ Fakat her ne kadar güçlü liderliğini gösterse de Eyyubiler'de sultan otoritesinin sağlam temellere oturmadığını, iktidar mücadelesinin kimi zamanlar yatışsa bile el-Âdil'in Mısır'a hakim olduğu 1200 yılından sonra bile, el-Âdil'in hakimiyetini tesis etmesinden önceki dönemdeki ve oğlu el-Kâmil hükümlürlüğünün ilk yıllarındaki kadar olmamasına rağmen, gündemde olduğunu unutmamak gerekir. Nihayetinde Eyyubi sultanlarının otoritesini kabul etmek durumunda olsalar da merkezden uzakta olan bölgelerin idarecilerinin isyan etme ihtimalleri her zaman vardı. Bu nedenle, iç karışıklıklar Eyyubiler için potansiyel bir tehdit oluşturmaya devam ediyordu. Ayrıca iktidar mücadelesinin tetiklediği iç karışıklıklar, isyan eden emirlerin dış güçlerle ittifak kurması nedeniyle Eyyubiler'e dış politika açısından da büyük sorunlar çıkarabiliyordu. Nitekim, 1205 yılında taht mücadelesinden vazgeçmeyen el-Âdil'in yeğeni Melik el-Efdal'in Türkiye Selçukluları'na bağlanarak ittifaka gitmesi bunun bir göstergesidir.⁴⁴ Öyle ki, bu sorun el-Âdil'in öldüğü 1218 yılında, I. İzzeddin Keykavus (ö.1220)'un sultanlığı döneminde Türkiye Selçukluları'nın el-Efdal ile anlaşarak Halep'e ilerlemesinden de anlaşılabilir.⁴⁵

37 Funk, *Jakob Von Vitry*, 45-51.

38 Carolyn Muessig, “Jacques de Vitry”, 298-299. Bu görevlerinin yanı sıra ölümünden kısa bir süre önce Kudüs Latin Patriği olarak seçildiğini de vurgulamak gerekir. Funk, *Jakob Von Vitry*, 60-68, 74-75. Francis M. Rogers, *The Quest for Eastern Christians: Travels and Rumor in the Age of Discovery* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1962) 21.

39 Christopher Tyerman, *The Invention of the Crusades*, Palgrave Macmillan, New York, 1998, 64. Jessalynn Lea Bird, “The Historia Orientalis of Jacques de Vitry: Visual and Written Commentaries as Evidence of a Text's Audience, Reception, and Utilization”, *Essays in Medieval Studies*, 20 (2003) 56-74.

40 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

41 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

42 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

43 Ramazan Şeşen, “El-Melik'ül Adil I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınevi, 2004) 29/59-60.

44 Şeşen, “Eyyübiler Devleti”, 346.

45 İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, XII, 305-311. P.M. Holt, *The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517*, (London: Routledge, 2013) 63.

Dolayısıyla, V. Haçlı Seferi sürecinde el-Kâmil'i askerî ve siyasi zafiyet içinde bırakacak temel sorunlar, aslında el-Âdil'in güçlü yönetimiyle sadece geçici olarak çözülmüş görünüyordu. Bu bağlamda, Jacques de Vitry'nin Müslümanların karşı karşıya olduğu meseleleri kendi gözlemleri ve bölgede edindiği bilgilerle tespit ettiğini söylemek doğru olacaktır. Zaten Haçlıların aldıkları ortak karar sonucunda V. Haçlı Seferi girişimine Mısır üzerinden başlamaları ve Vitry'nin da Haçlıların Mısır'ı zapt ederek kolaylıkla Kudüs'ü ele geçirebileceklerine kesin olarak inanması da⁴⁶ bu çıkarımla örtüşmektedir.

Jacques de Vitry, mektubunun sonraki satırlarında Ortaçağ Avrupası'nda Müslümanları adlandırmak için yaygın olarak kullanılan *Sarazen* (Saraceni)⁴⁷ kelimesiyle tanımladığı Müslümanlar arasında büyük bir ihtilafın olduğunu belirterek muhtemelen bölgedeki siyasi istikrarsızlığa gönderme yapar. Böylece mektubunun muhataplarına kutsal topraklardaki Haçlılara yardım elinin uzatılması için koşulların gayet uygun olduğu mesajını vermeye çalışır. Vitry'nin bu tespiti, o dönem Müslümanlarının birbirleriyle olan çatışmalarının bir vakıa olması dolayısıyla siyasi durumun gerçekçi bir tasviri olarak görülebilir. Fakat Vitry, Müslümanlara ilişkin ilerleyen satırlardaki ifadelerinde siyasi konjonktüre ilişkin gerçekçi analiz çizgisinden sapmaktadır. Öyle ki, Sarazenlerin birçoğunun “dini yanlışlarının kesinlikle farkında oldukları” ve “cesaretleri ve Hristiyanların yardım etmesi halinde Hristiyanlığı benimseyeceklerini”⁴⁸ iddia ederken Sarazenlerin arasında yaşayan Hristiyanların sayısının Sarazenlerin sayısından daha fazla olduğu gibi abartılı ifadeler kullandığı da görülür.⁴⁹ Bunun yanı sıra Jacques de Vitry, doğru denilebilecek bir tespitle Müslümanların kendi aralarında birçok ve farklı dini gruplara bölündüğüne⁵⁰ dikkat çekerek bu nedenle birlik halinde hareket etmelerinin zor olduğunu ima eder.

Jacques de Vitry'nin bölgede yaşayan Hristiyanlara olan yaklaşımına bakıldığında ise, onların Katolik Hristiyan olmamalarından dolayı gerçek Hristiyan olarak tanımlanmaları konusunda şüphe duyduğu da görülmektedir. Avrupalı Katoliklerin bölgedeki Hristiyan topluluklardan Nesturilerle 431 yılındaki I. Efes Konsili'nden, Monofizitlerle 451 yılındaki Kalkedon (Kadıköy) Konsili'nden ve Ortodokslarla da 1054 yılındaki “Büyük Bölünme”den beri içinde buldukları ayrılık dikkate alındığında, Vitry'nin Batılı bir Katolik olarak Doğu Hristiyanları karşısındaki bu tutumu anlaşılabilir.⁵¹ Müslümanların yaşadıkları beldelere

46 Powell, *Anatomy of a Crusade*, 164.

47 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99. Ortaçağ'da Araplar ve genel olarak Müslümanlar yanlış bir adlandırmayla Hz. İbrahim'in eşi Sare'nin ismine referansla Sarazen şeklinde tanımlanıyorlardı. Sarazen kelimesinin kimi Arap topluluklarını tanımlamak için MS 1. yüzyıldan beri kullanıldığı bilinmekle beraber, kökeni tartışmalı olan kelimenin ilk defa Aziz Hieronymus tarafından Hz. İbrahim'in eşi Sare ile ilişkilendirildiği genel olarak kabul edilir. Buna göre, Hz. İbrahim'in cariyesi Hacer'den oğlu olan Hz. İsmail'in soyundan gelmeleri dolayısıyla kendilerinin aşağılandıklarını düşünen Araplar bu ismi bilinçli olarak kullanmışlardır. M. Lindsay Kaplan, *Figuring Racism in Medieval Christianity*, (Oxford: Oxford University, 2019) 139. Cengiz Tomar, “Sarasinler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınevi, 2009) 36/116-117. Sarazen kavramının Ortaçağ Avrupası'ndaki kullanım biçimleri konusunda detaylı değerlendirme için bkz. John Victor Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, (New York: Columbia University Press, 2002) Tolan'ın eserinin 199-203 sayfaları arasında V. Haçlı Seferi'nin Presbyter Johannes Efsanesi ve apokaliptik ümitlerle ilişkisine kısa bir değini bulunmaktadır.

48 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

49 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

50 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

51 Doğu Hristiyanları ya da Doğu Kiliseleri tabiri, Ortaçağ'da Avrupa Hristiyanlığının bütünü temsil eden Roma Kilisesi ile itikat ve otorite konusunda ayrışan, coğrafi olarak Mezopotamya, Kuzey Afrika, Batı ve Uzak Asya'da kurumsallaşan Kiliselerin tümü için kullanılmaktadır. Bu anlamda, itikadi olarak Katolik Kilisesi ile yakın olmakla beraber otorite konusunda ihtilaf yaşayan Ortodoks Kilisesi'nden, 451'deki Kalkedon (Kadıköy) Konsili ile birlikte Roma ile itikat noktasında kopuş yaşayan ve zaman içinde Süryaniler, Kıptiler, Yakubiler şeklinde etnik kimlikleri ve kurucularının isimleriyle tanımlanan Monofizit gruplara, 431'deki I. Efes Konsili'nden sonra Anadolu ve Mezopotamya'da marjinalleşerek özellikle 6. yüzyıldan itibaren İran, Çin ve Hindistan'da gelişme imkanı bulan ve Abbasiler döneminde Mezopotamya'da kısmen eski gücüne kavuşup Basra ile Musul gibi yerlerde varlığını devam ettiren Nesturilere, coğrafi ve etnik olarak tanımlanan Etiyopya, Hindistan, Nübye ve Ermeni Kiliselerinden ağırlıklı olarak günümüz Lübnan'ında bulunan ve metin içinde değindiğimiz Marunilere ve Bizans'ın dinî uygulamalarını benimseyen Melkitlere kadar Hristiyanlığın birçok kolu bu şemsiye kavramın altında tanımlanmıştır. Bütün bu farklı grupların tarihsel açıdan detaylı analizini içeren klasik çalışma Aziz Atiya'nın eseridir. *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul, 2005. Ayrıca, bu çalışmayla da kronolojik olarak örtüşen, 11-14. yüzyıllar arasında Doğu Hristiyanlarının durumu hakkında derli toplu bir çalışma için: Françoise Micheau, “Eastern Christianities (eleventh to fourteenth century): Copts, Melkites, Nestorians and Jacobites”, *The Cambridge History of Christianity: Eastern Christianity*, Vol: 5 ed. Michael Angold (Cambridge: Cambridge University Press, 2006) 373- 403.

gidip Hristiyanlığı vaaz etme gibi bir imkânı olmadığı için, gidebildiği en uç noktaya giderek bölgedeki Hristiyanlara ve Sarazenlere vaaz verdiğini belirten Vitry, Sarazenlere kendi dillerinde mektuplar göndererek bölge insanına yanlış dinî inançlarını ve Hristiyanlığın “hakiki yasası”nı göstermeye çalıştığını belirtir.⁵² Jacques de Vitry, bölgede yaşayan Hristiyanları tanımlarken onları dört ana gruba ayırmaktadır. Bölgedeki Hristiyan grupların, Hristiyanlığın temel kaideleri noktasında büyük yanlışlar içinde olduklarını belirten Vitry, Monofizit inanca sahip Süryaniler, Nesturiler ve takriben 543’ten 578 yılındaki ölümüne kadar Edessa Piskoposluğu yapmış olan Jacob Baradaeus’tan ismini alan Monofizit Yakubilerin doktrin açısından Katolik Hristiyanlardan hangi açılardan farklılaşarak hataya düştüklerini kısaca değerlendirir.

Bu üç grup dışındaki bir diğer grup olan Marunîlerin ise, bütün yanlış görüşlerini bir kenara bıraktığının ve din adamlarının öncülüğünde bir bütün olarak Papalığın otoritesini kabul ettiklerinin de altını çizer.⁵³ Gerçekten de ismini 4. yüzyılda yaşamış Antakya Kilisesi’ne bağlı münzevi bir din adamı olan Aziz Maron’dan alan Maruniler, 451 yılındaki Kalkedon (Kadıköy) Konsili’nden itibaren Monofizitliğe karşı tutum almışlar, ortak itikatları dolayısıyla Haçlı Seferleri ile birlikte bölgeye gelen Haçlılarla yakınlaşmışlar ve en nihayetinde de 1182 yılında Papalığın ruhani otoritesini tam anlamıyla kabul etmişlerdir.⁵⁴ Bu nedenle Jacques de Vitry, Maruniler örneğini esas alarak diğer Hristiyan toplulukların da Roma Katolik Kilisesi’nin itikat akidelerini ve otoritesini kabul edeceğini ümit eder. Vitry mektubunu, “Doğu’da yaşayan dinsel sapkınların ve Sarazenlerin”, “makul doktrin”⁵⁵ biçiminde tanımladığı Katolik inancını duyup öğrendikleri takdirde kolayca doğru yolu bulacakları beklentisini vurgulayarak ve Kitab-ı Mukaddes’ten ayetlere atıf yapıp Tanrı’nın bu konudaki lütfunu dileyerek bitirir.⁵⁶

Jacques de Vitry’nin bölgedeki Müslümanlar ve Hristiyanlar hakkındaki ifadelerinde iki husus göze çarpmaktadır. Birincisi, Müslümanlar arasındaki ihtilaflara yönelik gözlemlerinden daha önemlisinin Müslümanların cesaret sahibi olup Hristiyanlardan yardım görmeleri halinde kolayca Hristiyanlığı benimseyeceklerini iddia etmesi olduğu görülmektedir. Bu gerçekçi olmayan ve Vitry’nin Hristiyan perspektifinden oldukça iyimser denilebilecek düşüncesinin ardında izlerini I. Haçlı Seferi öncesinde bulabileceğimiz Müslümanların sadece zorlamayla değil ama ikna aracılığıyla da Hristiyan yapılabileceğine dair kendi içinde tutarlı bir neden olduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki bu düşünceyi, Müslümanlarla İspanyol topraklarındaki *Reconquista* çerçevesinde sıcak temas halinde olan Hristiyanları bu konuda yönlendirmek üzere 10. yüzyıldan beri Hristiyan din adamlarının geliştirdikleri, Papa VII. Gregorius tarafından da desteklenen ve I. Haçlı Seferi başlamadan önce Papa II. Urbanus tarafından 1088 yılında Toledo Başpiskoposu Sédiracli Bernard’a gönderdiği bir mektupta açık biçimde ifade edilen bir yaklaşım olarak görmek mümkündür.⁵⁷ II. Urbanus mektubunda artık Hristiyanlara tabi olan topraklarda Müslümanların ikna yoluyla din değiştirmelerinin sağlanmasına yönelik girişimlerde bulunulmasını telkin ederek⁵⁸ Hristiyanların gözünde inançsız olan Müslümanlara vaaz yoluyla Hristiyanlığın doğruluğunu göstermeyi hedefliyor ve onlarla iletişim kanallarının açık tutulmasını da tavsiye etmiş oluyordu.⁵⁹

İlerleyen dönemlerde Papalığın Latin Hristiyanlığı’nı dünyanın bilinen diğer kısımlarına yayma düşüncesi global bir hedef olarak Haçlı Seferleri projesinin bir parçası haline gelecekti. Bu düşünce, I. Haçlı Seferi’nde Haçlıların kendi hesaplarına elde ettiği başarılar ve süreç içinde Haçlıların kutsal topraklarda Müslümanlarla daha yakın temas halinde olmasının da etkisiyle Papalığın, Avrupa içinde ruhani otoritesini seküler güçlerle siyasi ittifaklar kurmak yoluyla daha fazla hissettirdiği 13. yüzyılda gittikçe ivme

52 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

53 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

54 Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, 419-426. Rogers, *The Quest for Eastern Christians*, 21.

55 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

56 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

57 *La Documentación pontificia hasta Innocencio III (965-1216)*, Demetrio Mansilla (ed.) Monumenta Hispaniae Vaticana, Sección: Registros, i. (Rome: Instituto Español de Estudios Eclesiásticos, 1955) 44. Benjamin Z. Kedar, *Crusade and Mission: European Approaches Toward the Muslims*, (Princeton: Princeton University Press, 1984) 42-46.

58 Kedar, *Crusade and Mission*, 46-47.

59 Bu bağlamda Haçlı Seferleri döneminde Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında ölüm korkusundan, sosyo-ekonomik nedenlere kadar farklı saiklerle ihtidalar yaşanmıştır. Aydın Usta, “Haçlı Seferleri Döneminde Din Değiştirme Vakaları”, *Bellefen*, 75/274 (2011) 691- 718.

kazanacaktı. Zaten din adamlarının vaazları ve telkinleri aracılığıyla Müslümanların din değiştirmelerinin sağlanması fikri V. Haçlı Seferi'nin asıl planlayıcısı olan Papa III. Innocentius'un ve halefi III. Honorius'un da V. Haçlı Seferi politikasının temel unsurlarından biriydi. Öyle ki, tıpkı I. Haçlı Seferi'nin gerçekleştiği dönemdekine benzer bir apokaliptik vizyonun hâkim olduğu, bir başka ifadeyle Haçlıların kutsal toprakları ele geçirmesiyle birlikte dünyanın sonunun geleceğine ilişkin yaygın düşüncenin⁶⁰ canlılığını koruduğu 13. yüzyıl başlarında Papa III. Innocentius dünyanın sonunun yakın olduğunu düşünüyor ve kıyamet öncesinde gerçekleşecek olan son Haçlı Seferi ile birlikte Müslüman ve Yahudilerin de Hristiyan yapılabileceğine inanıyordu. Bu vesileyle, Müslümanların Hristiyanlığa geçişinin mümkün olabileceğini düşünen III. Innocentius Halep ve Fas'ın Müslüman yöneticilerine 1199 ve 1211 yılında onları Hristiyanlığa davet eden mektuplar da göndermişti.⁶¹ III. Innocentius'un Müslümanların Hristiyan olmasının yanı sıra İslam'ın ortadan kalkacağına dair inancı öylesine güçlüydü ki V. Haçlı Seferi çağrısı yaptığı *Quia Maior* adıyla bilinen Nisan 1213 tarihli Papalık Fermanı'nda Kudüs'ün Müslümanlardan geri alınacağını, İslam'ın yok edileceğini ve kıyametin çok yakın olduğunu vurgularken dünyanın sonunun ne zaman geleceğine dair rakamlar da vererek bu düşüncesinin inanılabilirliğini arttırmaya çalışıyordu.⁶² III. Innocentius'un bu düşünce yapısını miras alan Papa III. Honorius da başta Jacques de Vitry olmak üzere, V. Haçlı Seferi'nde yer alan din adamlarının Müslümanları ikna yoluyla dinlerinden vazgeçirme çabalarını desteklemekten geri durmadı. Daha önce de belirtildiği üzere, misyon faaliyetlerinin hararetli savunucusu olan Vitry'nin Akka Piskoposluğu'na atanması Papa III. Innocentius döneminde alınan bir karar olmasına rağmen, nihai atama Innocentius'un ölümünden sonra 1216 yılında III. Honorius tarafından gerçekleştirilmişti. Bu bağlamda III. Honorius, Vitry'yi misyon faaliyetlerinde öncü ve yetkin bir isim olduğundan dolayı Piskoposluk makamına atayan selefinin Haçlı Seferi projesinin bu yönüne sahip çıkıyordu. Ayrıca, V. Haçlı Seferi sürecinde bu çabalara yönelik faaliyetlerin yönlendirmesini bölgede bulunan Vitry'a bırakacak olan Papa III. Honorius, V. Haçlı Seferi'nin başarısızlığının sonrasına tekabül eden 1225 yılının Ekim ayında Fransiskan ve Dominikenleri Hristiyanlığı Kuzey Afrika'da yaymak ve Müslümanlığı benimsemiş Hristiyanları tekrar Hristiyanlığa döndürmek için faaliyetlerde bulunmak üzere görevlendirmişti.⁶³ Dolayısıyla Jacques de Vitry'nin Müslümanların din değiştirmesi konusundaki iyimser yaklaşımını, V. Haçlı Seferi'nin apokaliptik havası ve bununla ilintili olarak Papalığın Haçlı Seferi stratejisinin bir parçası haline gelen Hristiyan din adamlarının vaaz ve telkinleriyle Müslümanların ikna edilip Hristiyan olmalarının sağlanması fikri çerçevesinde değerlendirmek gerekir.⁶⁴

60 Apokaliptik düşüncenin Haçlı Seferleri zihniyetini nasıl şekillendirdiği hususunda Jay Rubenstein'in öncü çalışmaları oldukça aydınlatıcıdır. Rubenstein'in vurguladığı üzere, bir taraftan Haçlı Seferleri'ni birbirleriyle süreklilik içinde değerlendirmek diğer taraftan da Haçlı Seferleri'ni sadece "zenginlik", "bölgesel yayılma" ve "kolonyal hayal" kavramlarına sıkıştırmamak ve dünyanın sonunun gelmekte olduğuna ilişkin Hristiyan apokaliptiğiyle ilişkilendirmek Haçlı Seferi'nin dinî zihniyet dünyasını anlamak için gereklidir. Jay Rubenstein, *Nebuchadnezzar's Dream: The Crusades, Apocalyptic Prophecy, and the End of History*, (Oxford: Oxford University Press, 2019) xvii-xviii. Ayrıca bkz. Brett Edward Whalen, "Christendom, Crusade, and the End of Days: The Dream of World Conversion (1099-1274)", *The Apocalyptic Complex: Perspectives, Histories, Persistence*, ed. Nadia Al-Bagdadi vd. (Budapest: Central European University Press, 2018) 143-156. Papa II. Urbanus'un Haçlı Seferi çağrısı yaptığı 27 Kasım 1095 tarihli Clermont Konsili'ndeki konuşmasının oldukça yoğun bir apokaliptik muhtevaya sahip olduğu belirtilmelidir. Guibert de Nogent, *The Deeds of God Through the Franks: Gesta Dei per Francos*, tran Robert Levine, Woodbridge, Boydell & Brewer, 1997, 42-44. Müslümanların 1187 tarihinde Kudüs'ü geri almalarına rağmen bu inanç, Batılı Hristiyanlar arasında canlılığını yitirmemiştir. III. Haçlı Seferi sürecinde bu apokaliptik vurgu din adamı Fioreli Joachim (ö. 1202) tarafından sözlü ve yazılı olarak dile getirilmiş ve III. Haçlı Seferi'nin öncü ismi İngiliz Kral Aslan Yürekli Richard (Ö.1199), Joachim'in tesiri altında kalmıştır. Rubenstein, *Nebuchadnezzar's Dream*, 181-219.

61 *Patrologiae Cursus Completus, Series Secunda*: 214, ed. Jacques P. Migne (Paris: 1855) 544-545. *Patrologiae Cursus Completus, Series Latina*, 216, ed. Jacques P. Migne (Paris: 1891) 434. Kedar, *Crusade and Mission*, 131.

62 III. Innocent, Yuhanna İncili'nin Vahiy Kitabı'na referansla yaklaşık 66 yıl gibi sürenin kaldığını belirtmektedir. "Innocent III, Quia Maior, 1213", *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation From Innocent III to the Fall of Acre, 1187-1291*, ed. Jessalynn Bird vd. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013) 107-112. Alfred J. Andrea, "Innocent III, The Fourth Crusade and the Coming of Apocalypse", *The Medieval Crusade*, Susan J. Ridyard, (ed.), with an Introduction by Jonathan Philipps, (Woodbridge: The Boydell Press, 2004) 97-106.

63 Kedar, *Crusade and Mission*, 143.

64 Jessalynn Lea Bird, "Crusade and Conversion after the Fourth Lateran Council (1215): Oliver of Paderborn's and James of Vitry's Missions to Muslims Reconsidered", *Essays in Medieval Studies*, 21/1 (2004) 23-47. Barbara Bombi, "The Fifth Crusade and the Conversion of the Muslims", *The Fifth Crusade in Context*, ed. E.J. Mylod vd. 68-91., Whalen, "Christendom, Crusade, and the End of Days", 143-156.

Ayrıca, Vitry'nin Akka piskoposu olarak atanmasından önce Fransa'nın güneyinde yaygın olan Kathar sapkınlığına karşı onları vaaz yoluyla Hristiyanlığa döndürmek üzere Papalık tarafından görevlendirilen bir din adamı olduğu⁶⁵ ve pek muhtemel olarak bu konudaki yetkinlik ve tecrübesinin Akka Piskoposluğu'na atanmasında belirleyiciliği göz önünde bulundurulduğunda kendisinin Müslümanların Hristiyanlığı makul olarak görüp kolayca benimseyeceklerine inanması daha iyi anlaşılmaktadır.

İkincisi, Jacques de Vitry'nin 1217 tarihli mektubunda Haçlıların hakimiyetindeki bölgelerdeki veya civardaki Doğu Hristiyanlarını da Batı Hristiyanlarının doğru addettikleri Katolik inancına kazandırmayı hedeflemesi dikkat çekmektedir ve tıpkı Müslümanların ikna yoluyla Hristiyanlaştırılması amacı gibi bu da V. Haçlı Seferi girişiminin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Doğrusu, Haçlı Seferleri Tarihi'ne bir bütün olarak bakıldığında aslında I. Haçlı Seferi'nde Haçlıların kutsal topraklara gelişle birlikte ilk başlarda Batılı Katoliklerle Doğu Hristiyanlarının birbirlerine yakınlaştıklarını söylemek zordur. Monofizitler ağırlıklı olmak üzere, Ortodoks ve Nesturilik gibi inançlara sahip Doğu Hristiyanlarını dinî açıdan sapkın gören Haçlılar, Müslümanlara olduğu kadar bu gruplara da husumet besliyorlardı. Temelde II. Urbanus'un Clermont Konsili'ndeki konuşmasında Hristiyan din kardeşlerine yardım edilmesi gerektiğinden bahsetmesi Haçlı Seferi'nin bir amacı olarak görülüyorsa da bununla uzun bir süredir Müslümanların hakimiyetinde yaşayan Doğu Hristiyanlarından ziyade Türklere karşı Haçlılardan yardım isteyen ve temel itikat açısından Katoliklerden çok farklı olmayan Ortodoks Bizanslıların kastedildiğini düşünmek gerekir.⁶⁶ Bu bağlamda, Haçlı Seferi'nin özellikle zaten dinî açıdan sapkın olarak görülen Monofizit ya da Nesturi gibi farklı itikatlara sahip Doğu Hristiyanlarını Müslüman hakimiyetinden kurtarmak temel gayelerinden biri değildi. Hatta aksine Haçlılar bölgeye geldiklerinde Doğu Hristiyanlarına yönelik öylesine olumsuz bir kanaate varmışlardı ki, 1098 yılında Antakya'nın ele geçirilmesinden sonra bölgedeki duruma ilişkin bilgi vermek üzere Papa II. Urbanus'a gönderdikleri mektupta Haçlılar, "Türkler ve paganları dize getirdik fakat sapkın Grekler, Ermeniler, Süryaniler ve Yakubiler'in üstesinden gelemedik" diye yazarak Doğu Hristiyanlarının kendilerine ciddi anlamda sorun çıkardıklarını vurguluyorlardı.⁶⁷ Doğu Hristiyanlarına ilişkin negatif yaklaşımlarının ardında dinî ve siyasi olarak Ortodoks Bizans ile mücadele halinde olan Batı Hristiyan Dünyası'nın Müslümanların hakimiyetinde yaşayan ve 5. yüzyıldan beri dinî olarak ayrıştıkları Doğu Hristiyanlarıyla kopuklukları, onlara karşı ön yargıları ve haklarında yetersiz bilgiye sahip olmaları da ciddi bir rol oynuyordu. Öte yandan, Doğu Hristiyanlarının da "Romalılar", "Latinler" ve "Franklar" şeklinde tanımladıkları Haçlıları kendilerine yabancı gördükleri de bir gerçektir.⁶⁸ Ancak yine de Haçlıların bölgeye gelişle birlikte Doğu Hristiyanlarının, ne olursa olsun bütün farklılıklara rağmen aynı dini paylaşımlarından dolayı onlara karşı belirli bir sempati beslediklerini ve Haçlıların yönetiminde sosyal statülerinin değişeceğine ve Hristiyan hakimiyetinden azami surette faydalanacaklarına inandıklarını söylemek mümkündür. Fakat bu beklentiler, Doğu Hristiyanlarını tam anlamıyla kendilerinden görmeyi bırakın çoğu zaman sapkın olarak nitelendiren Haçlıların olumsuz tutumuyla sekteye uğramış ve Doğu Hristiyanlarının beklentileri boşa çıkmıştı.⁶⁹

Haçlıların Doğu Hristiyanlarının dinî olarak yanlış yolda oldukları görüşü temel olarak aynı kalmakla birlikte zaman içinde Müslümanlara karşı ittifak, Haçlıların hâkim olduğu yerlerde yerli Hristiyanlarla birlikte yaşama gerekliliği ve gündelik hayatta birbirleriyle daha fazla iletişim halinde olmaları gibi siyasi ve

65 Carolyn Muessig, "Les Sermons de Jacques de Vitry sur les cathares", *Cahiers de Fanjeaux*, 32 (1997) 69-83. Jakob Von Vitry, 31-37.

66 Christopher MacEvitt, *The Crusades and the Christian World of the East: Rough Tolerance*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008, 48. Hristiyanlar arasında itikat temelinde bir farklılık gözeten Haçlıların dinî olmaktan daha çok siyasi niteliğe sahip 1054 yılındaki "Büyük Bölünme" yi siyasi olduğu kadar dinî bir bölünme olarak da gördüklerini ve Greklere karşı ciddi önyargı ve düşmanlığa da sahip olduklarını belirtmek gerekir.

67 Fulcher of Charters, *A History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127*, translated by Frances Rita Ryan, edited with an Introduction by Harold Fink (Knoxville: The University of Tennessee Press, 1969) 111.

68 Aydın Usta, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler", *Bellekten*, 77/279 (2013) 365-402.

69 Usta, "Haçlılar ve Doğu Hristiyanları Arasındaki İlişkiler", 365-402. Özellikle Haçlıların hakimiyetine geçen topraklarda yaşayan Doğu Hristiyanlarının Katolikliği benimsemedikleri sürece Franklarla aynı hukuki haklara sahip olamamaları ve Müslümanlarla olan dinî farklılıklarına rağmen ortak bir dil ve kültürü paylaşmaları gibi faktörler Latin Hristiyanlarıyla aralarındaki yabancılık hissini pekiştiriyordu. Bernard Hamilton, *The Leper King and His Heirs: Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000) 58-59.

toplumsal nedenler iki topluluk arasındaki ilişkilerin gelişmesine ve Haçlıların hakimiyetindeki bölgelerde kendine has bir dinî ve toplumsal yaşamın ortaya çıkmasına neden oldu.⁷⁰ Ayrıca, Papalığın özellikle III. Innocentius ile birlikte Avrupa içinde ve dışında nüfuzunu ve gücünü pekiştirme yönünde artan eğiliminin Haçlı Seferi'nin genişlemeci ideali çerçevesinde Latin Hristiyanlığını Avrupa dışına da yaymaya dönük bir istekle bir araya gelmesi Batılıların Doğu Hristiyanlarına bakışında ciddi bir değişime yol açtı. Bu bağlamda, Müslümanlara din adamlarının tebliği vasıtasıyla Hristiyanlığı kabul ettirmek isteyen V. Haçlı Seferi'nin papaları III. Innocentius ve III. Honorius, Doğu Hristiyanlarının Roma Kilisesi'nin otoritesini kabul edeceklerine inanıyorlar ve onlarla yakınlaşmanın, hem onlara Papalık otoritesini kabul ettirebilmek hem de V. Haçlı Seferi'nin başarısı açısından kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu düşünüyorlardı. Bunu en temelde Doğu Hristiyanlarının ruhani ve dinî liderleriyle yakınlaşma ve diplomatik ilişkiler geliştirme yoluyla gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Örneğin, Papalık tarihinde bir ilk olarak İskenderiye Ortodoks Kilisesi Patriği Nicholas, 1215 yılındaki IV. Lateran Konsili'ne davet edilmiş ve Nicholas bunu olumlu karşılayarak Konsil'e temsilci göndermişti. Maruni Kilisesi Patriği Jeremias da aynı Konsil'e katılmıştı. III. Innocentius, IV. Lateran Konsili öncesinde, 1211 yılında Ortodoks inancına sahip Gürcü Kraliçe Tamara'ya mektup göndererek ondan, Haçlılara destek olmasını rica etmişti. Öte yandan, Kilikya'daki Ermeni Kralığı'nın hükümdarı II. Levon hakimiyeti altındaki Ermeni Kilisesi'nin Roma Kilisesi ile ortak komünyonu kabul etmesini sağlamıştı.⁷¹ Ayrıca, selefi Innocentius gibi apokaliptik bir Haçlı Seferi anlayışına sahip olan Papa III. Honorius da Papalığın otoritesinin tesisi, Doğu Hristiyanlarıyla ilişkilerin geliştirilip Papalığa tabi olmalarının ve Müslümanların din değiştirmelerinin sağlanması gibi noktalarda oldukça istekli bir tutum takınıyordu.⁷² Bölgedeki siyasi gündeme müdahil olmayı ihmal etmeyen III. Honorius, bizzat 1216 yılında Akka Piskoposluğu'na atadığı Jacques de Vitry ile bölgedeki Müslümanların ve Doğu Hristiyanlarının durumu hakkında iletişim halinde olmaya devam ediyordu. Dolayısıyla, siyasi ve diplomatik girişimler Jacques de Vitry ve diğer din adamlarının Müslümanları ve Doğu Hristiyanlarını Katolik yapma girişimiyle eşgüdümlü bir süreç olarak işliyordu. Bu bağlamda, V. Haçlı Seferi sürecinde Fransisken Tarikatı'nın kurucusu Aziz Franciscus (ö. 1226)'un Mısır'a gelerek Eyyubi Sultanı el-Kâmil'i Hristiyan yapabileceği ümidiyle onunla 1219 yılında görüşmesi ve Paderbornlu Oliver'in 1221 yılında el-Kâmil'e onu Hristiyan olmaya davet eden mektuplar yazması, V. Haçlı Seferi'nin hesaplı dinî ve siyasi amacının göstergeleriydiler.⁷³

V. Haçlı Seferi'nin Papalık siyaseti bağlamında Doğu Hristiyanlarının Roma Kilisesi'ne tabiiyetini ve Müslümanların din değiştirmelerini gayet makul bir seçenek olarak gören Jacques de Vitry'nin, 1217 tarihli mektubunda Presbyter Johannes'ten bahsetmesi bu çerçevede oldukça anlaşılır hale gelmektedir. Zira, Papa III. Innocentius'un *Quia Maior*'da, III. Honorius'un vaazlarında ve mektuplarında ortaya koyduğu apokaliptik vizyon kıyamet öncesinde Kudüs'ün alınmasını ve Müslümanların mağlup edilmesiyle birlikte İslam'ın da ortadan kalkacağını varsayıyordu. Böylece, bu öngörüğü gerçekleştirmede Doğu'da, gizemli Hindistan coğrafyasında yaşadığına inanılan efsanevi Hristiyan Kral Presbyter Johannes'in ordusuyla oynayacağı rol, apokaliptik senaryonun bir parçası olabilirdi. Jacques de Vitry'nin mektubunda iki yerde Presbyter Johannes ve ülkesine referans vardır. Birincisi Vitry, Sarazenlerin arasında yaşayan Hristiyanların sayıca daha fazla olduğunu iddia ettiği kısmın hemen akabinde Presbyter Johannes'in topraklarına kadar uzanan Doğu'daki bölgelerde yaşayan pek çok Hristiyan kralın, Haçlıların (crucesignatorum) kutsal topraklara geleceğini duyunca, onların yardımına koşup Sarazenlerle savaşacaklarını ifade eder.⁷⁴ Vitry burada 12. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkıp dinî ve siyasi çevrelerde bilinen Efsane'nin temel motiflerine hâkim olduğunu da gösterir. Zira, Presbyter Johannes Efsanesi Hindistan'da bu isimle bilinen kralın hükümlerliği altında bulunan başka Hristiyan kralların da olduğu ve Hindistan coğrafyasının büyük bir kısmını yönettik-

70 David Jacoby, "Intercultural Encounters in a Conquered Land: The Latin Kingdom of Jerusalem in the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Europa im Geflecht der Welt: Mittelalterliche Migrationen in Globalen Bezügen*, Michael Borgolte, Julia Dücker, Marcel Müllenberg, Paul Predatsch & Bernd Schneidmüller (Hg), Akademie Verlag, Berlin, 133-154.

71 Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67.

72 Pierre-Vincent Claverie, "Totius Populi Christiani Negotium": the Crusading Conception of Pope Honorius III, 1216-21", *The Fifth Crusade in Context*, ed. Mylod vd. içinde, 27-39.

73 Tolán, *Saracens*, 214-216. Kedar, *Crusade and Mission*, 116-133. Bombi, "The Fifth Crusade and the Conversion of the Muslims" 68-91.

74 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

leri inancını da içermektedir.⁷⁵ Vitry mektupta Presbyter Johannes'e yaptığı ikinci atıfta ise "Presbyter Johannes'in ülkesine gitmiş bir tüccardan yeni edindiğim bir bilgiye göre, bu ülkenin sakinleri yakın zamanda Yakubi oldular"⁷⁶ demektedir. Bu bağlamda, Vitry'nin Presbyter Johannes Efsanesi'ne yaptığı atıf iki açıdan oldukça önemlidir. Birincisi, vaazlarıyla özellikle bir taraftan Haçlıları Sefer'e motive etmek diğer taraftan da Katolik olmayan Doğu Hristiyanlarının desteğini sağlamak için V. Haçlı Seferi'nin propagandasını yapmak üzere Papalık tarafından vazifelendirilmiş Vitry, Doğu'dan gelecek Hristiyan Kral Presbyter Johannes ve ordusunu doğrudan Haçlı seferiyle ilişkilendiren ilk kişi olmuştur. Zira bilindiği üzere Presbyter Johannes karakteri ve bu karakter etrafındaki temel motifler ilk defa II. Haçlı Seferi'nin hemen öncesindeki 1145 yılına ait bir kayıta Freisingli Otto'nun *Chronica*'sında geçiyor olmasına rağmen ne II. Haçlı Seferi'nde ne de III. ve IV. Haçlı Seferi'ne ilişkin herhangi bir temel kaynakta Presbyter Johannes'e atıf bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Vitry, henüz V. Haçlı Seferi askerî düzeyde başlamadan önce ve kendisinin Akka'ya ulaşmasından kısa bir süre sonra yazdığı mektupta Presbyter Johannes'e ciddi bir gönderme yaparak Efsane'yi Sefer'in propaganda stratejisinin bir parçası haline getirmeye niyetli olduğunu da ortaya koymaktadır. Gerçekten de Vitry'nin niyet ettiği şekilde, Presbyter Johannes Efsanesi V. Haçlı Seferi ideolojisi ve propagandasının temel bileşenlerinden biri haline gelecek ve daha önce zikredilen Mart 1221 tarihli mektubunda da görüldüğü üzere Papa III. Honorius tarafından da benimsenecekti.⁷⁷ İkincisi, Jacques de Vitry Presbyter Johannes ülkesinde yaşayanların Yakubi Hristiyanlığı benimsediklerini söyleyerek Efsane'nin en temel motiflerinden biri olan ve Freisingli Otto'nun *Chronica*'sında vurguladığı Presbyter Johannes ve hükümlerindeki Hristiyanların Nesturi inancına sahip oldukları düşüncesinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla Presbyter Johannes Efsanesi'nin kendi tarihi açısından önemli olan bu veri dikkatle değerlendirilmelidir.

3. JACQUES DE VITRY'İN MEKTUBUNDA PRESBYTER JOHANNES'İN YAKUBİ OLARAK TANIMLANMASI

Vitry'nin mektubunu yazdığı dönemde Monofizit olan Yakubi Hristiyanlar ağırlıklı olarak Mısır ve Kuzey Suriye'de yaşamaktaydılar. Dolayısıyla Vitry, Nesturilerin nispeten az sayıda oldukları ve ciddi bir Monofizit topluluğun bulunduğu bölgede yaşayanların inançlarıyla Presbyter Johannes'i ilişkilendirmeyi daha uygun bulmuş olabilir. Bunu daha inandırıcı hale getirmek için de Johannes'in ülkesine giden tüccarların canlı tanıklıklarından bu bilgiyi edindiğini vurgulamış görünmektedir. Öte yandan, Jacques de Vitry'nin Akka'ya geldikten hemen sonra Yakubilere tercüman aracılığıyla vaazlar vermesi ve bir anlamda Doğu Hristiyanları arasında ilk olarak Yakubilerle yakın iletişim halinde olması da⁷⁸ onu Presbyter Johannes ile Yakubileri ilişkilendirmeye yöneltmiş olabilir. Henüz bölgedeki Katolik olmayan Hristiyanların birbirlerinden ne kadar farklı inançlara sahip oldukları hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan Vitry, muhtemelen Monofizit Yakubilere referans vererek aslında Etiyopya'daki Monofizit Hristiyanları kastetmektedir.⁷⁹ Bu veri 14. yüzyıldan itibaren Presbyter Johannes'in Krallığı'nın günümüzdeki Hindistan coğrafyası yerine Etiyopya'da bulunduğuna yönelik inanç düşünüldüğünde, Efsane ile Etiyopya'nın ve daha geniş açıdan Afrika'nın ilişkilendirilmesinin en erken örneği olarak da kabul edilebilir. Bu noktada Vitry'nin göndermesini tarihi gerçeklik anlamında besleyen olguları değerlendirmek gerekmektedir.

75 Bu inanç Presbyter Johannes'in Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'a 1165 yılı civarında gönderdiği kabul edilen ve Batı'da kısa bir süre içinde dinî ve siyasi çevrelerde bilinir hale gelen sözde mektubunda ifade edilmektedir. *Epistola Presbiteri Iohannis*, Brewer, *Prester John*, 45-90. Zarncke, "Der Priester Johannes", 831-1030.

76 Jacques de Vitry, *Epistola II*, Brewer, *Prester John*, 97-99.

77 Bkz. dipnot 20.

78 Kedar, *Crusade and Mission*, 117.

79 Vitry, Yakubiler hakkında zamanla daha fazla bilgi edindikçe 1220'li yıllarda onların bir kısmının Müslümanlar arasında yaşadıklarını, diğer kısmının ise Etiyopya ve Nübye'de siyasi ve toplumsal bir güç odağı oluşturduğunu vurgulayarak itikat açısından Grek ve Latinlerden farklılıklarının da altını çizecek ve buna ilişkin gözlemlerini kaydedecektir. Jacques de Vitry, *The History of Jerusalem*, translated by Aubrey Stewart, (London: Palestine Pilgrims' Text Society, 1896) 73-76. Vitry'nin Yakubiler hakkındaki görüşleri ve onların Papalığa tabiiyetinin sağlanması konusundaki yaklaşımı için Andrew Jotischky, "Penance and Reconciliation in the Crusader States: Matthew Paris, Jacques de Vitry and the Eastern Christians", *Studies in Church History*, 40 (2004) 74-83.

Kudüs'ün 1187'de Müslümanlar tarafından geri alınmasıyla birlikte Kuzey Afrika'nın Haçlılar için odak noktası haline gelmesinden önce Batılıların Afrika hakkındaki bilgileri oldukça sınırlıydı. Daha içerilerde kalan Etiyopya gibi bölgeler hakkındaki veriler ise yok denecek kadar azdı. *Habesh* (Habeş) ve *Abyssinia* terimleri Etiyopyalıların yaşadıkları bölgeyi tanımlamak için onlarla çok yakın sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkiler içinde olan Araplar tarafından oldukça geniş ve keyfi bağlamda kullanılıyor fakat Avrupalılar Etiyopya'yı bu kavramlarla ilişkilendirmiyordu.⁸⁰ Bu anlamda, Araplar arasında da bu terimlerin kullanımının çok net olmadığını belirtmek gerekir. *Habeş* kelimesi Arabistan Yarımadası'nın güneyinden Afrika'nın güneyine kadar olan bölgede birçok topluluğu adlandırmak üzere farklı amaç ve anlamlarla kullanılabilirdi. Muhtemelen *Abyssinia* terimi de *Habeş* kelimesinden türemiştir. Birincisi, Araplar arasında bu kelime yaklaşık olarak MS 1. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Etiyopya ve etrafındaki yerlerde egemen olan Aksum Krallığı ve bu krallıkla ilişkisi olan Arabistan'ın güneyindeki Arap kabile veya kabilelerini adlandırmak için kullanılıyordu.⁸¹ İkincisi, günümüz Etiyopyası ve Afrika'nın Sahra-altı bölgelerini de içerecek şekilde Afrika'nın güneyine kadar çok daha geniş bir alanı tanımlamak için de kullanılabilir. Fakat *Habeş* ve *Abyssinia* terimlerinin coğrafi nitelendirmeleri Batılılar tarafından özellikle 14. yüzyıl başlarından itibaren Etiyopya ile diplomatik temasların gelişmeye başlamasıyla birlikte bölgeye yönelik ilginin artması ve Portekizlilerin Coğrafi Keşifler sürecinde Afrika'nın kuzey ve batısına yönelik keşif faaliyetleri neticesinde daha dar anlamıyla Kuzeybatı Etiyopya'yı tanımlamak için kullanılacaktı.⁸²

V. Haçlı Seferi sırasında Avrupalılar Etiyopya'nın coğrafi açıdan tam olarak neresi olduğu ve bu bölgede yaşayanların kimler oldukları konusunda net bir bilgiye sahip değillerdi. Homeros'tan beri antik kaynaklar *Aethiopia*'nın çok uzaklarda bir yerde olduğunu belirtmekle birlikte coğrafi olarak kesin bir yer belirtmiyorlardı. Hatta Nübye ve Etiyopya'nın birbirlerinden farklı yerler olduğunu bilmeyen Batılılar, Arapların anladığı şekilde bir coğrafi bölge olarak *Abyssinia*'yı da tanımıyorlardı. En genel biçimiyle, kutsal ve seküler metinlerden elde ettikleri coğrafi bilgiler temelinde Etiyopya'nın Hindistan'ın bir parçası olduğunu düşünüyorlardı. 13. yüzyılın başlarında İngiliz alim Tilburyli Gervase (ö. 1220)'nin İmparator IV. Otto (ö. 1218) için yazdığı ansiklopedik eseri *Otia Imperialia*'da görüldüğü üzere Avrupalıların gözünde Hindistan, zamanla üç kısım olarak düşünölmeye başlandı.⁸³ Daha öncesinde ise, 12. yüzyılın neredeyse ortalarına kadar Büyük ve Küçük Hindistan şeklinde iki kısım olarak düşünölen bölgede Küçük Hindistan, Hindistan alt kıtasının kuzeyini ifade ederken, Büyük Hindistan ise limanları sayesinde Hindistan'ın batısındaki Arap coğrafyasından ve Doğu Afrika'dan gelenlerin ticaret yaptıkları daha fazla bilinen güney kısımları kapsıyordu.⁸⁴ 12. yüzyıldan itibaren muhtemelen Batılıların Dünya'nın hiç bilmedikleri ya da oldukça az bilgiye sahip oldukları bölgeleri hakkındaki bilgileri arttıkça Hindistan coğrafyasının kapsamı üzerine fikirleri de değişmeye başladı. Artık Etiyopya'yı ve Doğu Afrika'yı da içerecek biçimde günümüz Orta Doğusu'na yakın bir yer olarak Orta Hindistan'dan da bahsedilmeye başlanmıştı. Ancak Etiyopya günümüzdeki konumuyla değil, Sahra boyunca Batılıların hiç bilmediği bölgeleri ifade ediyordu.⁸⁵ Bu bağlamda, Orta Hindistan ve Etiyopya'nın yeri muğlaklığını korumakla birlikte Büyük ve Küçük Hindistan'dan farklı bir yere

80 Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67.

81 Ababu Minda Yimene, *An African Indian Community in Hyderabad: Siddi Identity, Its Maintenance and Change* (Göttingen: Cuvillier Verlag, 2014) 120.

82 Yimene, *An African Indian Community* 121. C. F. Beckingham, "An Ethiopian Embassy to Europe, c.1310", Prester John, ed. Beckingham & Hamilton içinde, 197-206. Matteo Salvatore, "The Ethiopian Age of Exploration: Prester John's Discovery of Europe, 1306-1458", *Journal of World History*, 21/4 (2010) 593-627. Kurt, "The Search for Prester John", 297-320. Knobler, "The Power of Distance", 452-464. Verena Krebs, *Medieval Ethiopian Kingship, Craft and Diplomacy with Latin Europe*, (London: Palgrave Macmillan, Cham, 2021) Matteo Salvatore, *The African Prester John and the Birth of Ethiopian-European Relations: 1402-1555*, (London: Routledge, 2017).

83 Presbyter Johannes'e atfedilen ve 1165 yılı civarına tarihlendirilen sahte mektupta da Johannes'in "Üç Hindistan" da hüküm sürdüğü yazıyordu. *Epistola Presbiteri Iohannis*, Brewer, *Prester John* içinde 44-90. Zarncke, "Der Priester Johannes", 831-1030.

84 Bernard Hamilton, "Continental Drift: Prester John's Progress through the Indies", Prester John, ed. Beckingham - Hamilton içinde, 237-269. Gervasii Tilberiensis, "Otia Imperialia", G. W. Leibniz, *Scriptores Rerum Brunsvicensium*, 1 (Hanoverae, Nicolai Foersteri, 1707) 881-1004, 911.

85 Mary Baine Campbell, "Asia, Africa, Abyssinia: Writing the Land of Prester John", *Travel Writing, Form and Empire: The Poetics and Politics of Mobility*, ed. Julia Kuehn - Paul Smethurst, London, Routledge, 2009, 21-37. Geraldine Heng, *Empire of Magic: Medieval Romance and Politics of Cultural Fantasy* (New York Columbia University Press, 2003) 452-453. Hamilton, "Continental Drift", 239-242. Sheir, *The Prester John Legend*, 153-202.

konumlandırılmıştı. Görüldüğü üzere Avrupalıların Etiyopya algıları Araplarınkinden oldukça farklıydı ve Etiyopya'nın coğrafi ve kültürel bilinmezliği ve gizemiyle birlikte Hindistan'ın bir parçası olarak kabul edilmesi, 14. yüzyılın başlarından itibaren Presbyter Johannes Efsanesi'nin Etiyopya ile ilişkilendirilmesinin kolaylaştırıcaktı.⁸⁶

Bu çerçevede, V. Haçlı Seferi'nin hemen öncesinde, 11. yüzyılın sonunda başlayan Haçlı Seferleri sayesinde Batılıların Avrupa dışındaki dünyaya dair bilgilerindeki artış zaman içinde Etiyopya hakkında özellikle Mısır'daki Kıptiler ve Yakubiler aracılığıyla farkındalık oluşmasını sağlamış görünüyor. Fakat yine de Etiyopya'yı Hindistan'ın bir parçası olarak gören Avrupalıların Etiyopyalılar hakkında doğrudan bilgiye sahip olmadıkları söylenebilir. Zira Presbyter Johannes'i Monofizit Yakubilerle ilişkilendiren ve Akka Piskoposluğu görevine başlar başlamaz bölgedeki Katolik olmayan bütün topluluklar hakkında bilgi toplayıp değerlendirmelerde bulunan Jacques de Vitry'nin, daha önce belirtildiği üzere Etiyopya'da Yakubi Hristiyanların bulunduğunu bilmesine rağmen⁸⁷ buradaki Hristiyanlarla iletişime geçme, onları tanıma, coğrafi olarak tam anlamıyla nerede olduğunu belirleme ve V. Haçlı Seferi için ittifak kurma gibi bir düşüncesinin olduğuna dair 1217 tarihi itibarıyla elimizde herhangi bir veri yoktur.

Etiyopyalı Hristiyanlarla Latinlerin resmi anlamda irtibata geçmeleri ise Kudüs'te görevli Dominiken din adamı Philip'in 1236 yılında Etiyopya Kilisesi'nin bağlı olduğu Monofizit Kıpti Kilisesi Patriği III. Cyrillus aracılığıyla tesis etmeye çalıştığı diplomatik ilişkiler aracılığıyla olacaktı.⁸⁸ Bu tarihten öncesinde ise Monofizit Etiyopyalıların ve Afrika Hristiyanlarının büyük bir kısmının tabi oldukları Kıpti Kilisesi yerine, bölgedeki Hristiyan nüfusun daha küçük bir kısmı üzerinde ruhani otoritesi olan İskenderiye Ortodoks Kilisesi ile temasları olan Haçlılar, doğal olarak Afrika'daki Hristiyanlar hakkında çok fazla bilgiye sahip olamayacaktı.⁸⁹ Oysa, Etiyopya ve civarındaki bölgeler 1. yüzyılda Aksum Krallığı'nın tam anlamıyla kurulmasıyla birlikte siyasi ve sosyo-ekonomik açılarından önemli hale gelmişti. 4. yüzyılda Hristiyanlaşan bölgede, 451'deki Kalkedon (Kadıköy) Konsili'nin ardından, Aksum Krallığı ile yakın temasta olan Mısır'daki Kıptilerin etkisiyle zaman içinde Monofizit itikadı benimsenecekti.⁹⁰ Özellikle 6. ve 7. yüzyıllarda bölgedeki en etkin siyasi güçlerden biri olan Aksum Krallığı 10. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştü. Krallığın dağılmasında İslam'ın Afrika'da yayılmasının Aksum Krallığı'nın siyasi ve ekonomik temellerini sarsması büyük bir rol oynamıştı. Diğer taraftan, özellikle Müslümanların Kuzey Afrika'da hakimiyet kurmaları Batılıların bölge hakkında bilgi edinebilmelerinin önüne geçmişti.⁹¹ Öyle ki Batılılar, Aksum Krallığı'nın Etiyopya'daki hakimiyetinin detaylarından ve Hristiyan olmalarından ancak Haçlı Seferleri sürecinde 12. yüzyılda haberdar olmaya başlayacaklardı.⁹²

Öte yandan, Etiyopya ve Mısır arasında iletişim olmakla birlikte, coğrafi ve siyasi nedenler doğrudan iletişimi sekteye uğratabiliyordu. Her iki bölge arasındaki bu iletişim, tarihsel olarak Nübye (Nubia) olarak bilinen ve günümüz Sudanı'nın büyük bir kısmını ve Mısır'ın güneyini kapsayan bölgede hâkim olan Monofizit Makouria ve Alodia Krallıkları aracılığıyla sağlanıyordu.⁹³ Nübye'nin Monofizit Hristiyan Krallıkları'nda olduğu gibi Etiyopya'nın Monofizit Hristiyanları da İskenderiye Kıpti Kilisesi'nin ruhani

86 Bkz. dipnot 82'deki araştırma eserleri.

87 Nübye'nin Mısır ile sınırı olduğunu belirten Vitry, o dönemde Avrupalıların Hindistan algılarının bir yansıması olarak Nübye'de ve Hindistan'a kadar Etiyopya'nın büyük bir kısmında Yakubilerin yaşadığını belirterek muhtemelen Afrika Boynuzu'na kadar olan bölgeyi Tilburyli Gervase gibi Orta Hindistan şeklinde düşünmektedir. Vitry, *The History of Jerusalem*, 73.

88 Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67.

89 Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67.

90 David W. Phillipson, *Foundations of an African Civilisation: Aksum & the Northern Horn 1000 BC- AD 1300* (James Currey: Woodbridge, 2012) 104-106.

91 Phillipson, *Foundations of an African Civilisation*, 210.

92 Etiyopyalıların hac ziyareti için 13. yüzyıldan önce Kudüs'e geldiklerine dair herhangi bir veri olmaması, ancak 1250 yılı civarında Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'nde kendilerine ait bir şapel yaptırılmaları da bölgedeki Haçlıların Etiyopyalılardan yeterince haberdar olmadıklarını destekleyen bilgilerdir. Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67.

93 Makouria Krallığı, öncesinde Bizans Kilisesi'nin itikadını kabul etmekle birlikte 6. yüzyılın ikinci yarısında Monofizit itikadını benimsemişti. Bu krallık kuzeyindeki bir diğer Hristiyan krallığı olan Nobadia'yı 7. yüzyılda kontrol altına aldı. Her ikisi de Monofizit olan Makouria ve Alodia Krallıkları Nübye bölgesinde İslam hakimiyetinin tam anlamıyla tesis edildiği 16. yüzyıl başlarına kadar varlıklarını sürdürdüler. Nübye Krallıkları ve Nübye Hristiyanlığı konusunda bkz. Sir Laurence Kirwan, *Studies on the History of Late Antique and Christian Nubia*, ed. T. Hagg, vd. (Aldershot: Ashgate, 2002).

otoritesini kabul ediyorlardı. İskenderiye Kıpti Kilisesi'nin otoritesi o kadar güçlüydü ki, *Abuna* unvanıyla bilinen Etiyopya Kilisesi'nin Metropolitliğine Mısırlı bir Kıptinin atanması gelenek haline gelmişti.⁹⁴ Fakat Mısır ile Etiyopya arasındaki dinsel bağın varlığına rağmen gerçek anlamda bölgesel iletişim ancak 12. yüzyılda Zagwe Hanedanı'nın 10. yüzyılda Aksum Krallığı'nın dağılmasından sonra Etiyopya'da egemenlik kurmasıyla mümkün hale gelmişti. Bu iletişim kopukluğunda, daha önce değindiğimiz üzere Mısır ile Etiyopya arasında doğrudan siyasi bağlantıyı engelleyen Nübye'deki Makouria ve Alodia Krallıklarının varlığı kadar, başta Mısır olmak üzere Afrika'nın kuzey ve doğu kısımlarında yayılan İslam'ın ve Müslümanların hakimiyetinin Etiyopya ve Mısır Hristiyanları arasındaki ticari hareketlilik ve kültürel ilişkilerin azalmasına neden olması ve Müslümanlara tabi olan Mısırlı Hristiyanlarla siyasi kargaşayla baş etmek durumunda kalan Etiyopyalıların her ikisinin de siyasi ve diplomatik ilişkileri geliştirecek politik destekten mahrum oluşları da rol oynamış denilebilir. 10. yüzyılda Aksum Krallığı'nın parçalanmasıyla ortaya çıkan siyasi boşlukta zaman içinde güçlenen Zagwe Hanedanı özellikle 11. ve 12. yüzyıllarda Etiyopya ve civarında hâkim hale gelebilmiş ve Zagwe kralları 1270 yılına kadar hakimiyetlerini sürdürmeyi başarmışlardı.⁹⁵

Şimdi Aksum Krallığı'nın İslam'ın bölgede egemen hale gelmesiyle birlikte zayıflamasının ardından uzun bir süre geçtikten sonra Etiyopya'daki Zagwe Hanedanı Mısır'la siyasi ve diplomatik ilişkiler geliştirme yönünde adım atmıştı. Hangi yıllar arasında tahtta bulunduğu net olarak bilinmemekle beraber 13. yüzyılın ilk çeyreğinde Zagwe Kralı olduğu bilinen Gebre Meskel Lalibela, 1209 yılında Mısır'a hâkim olan Eyyübi sultanı el-Âdil ve Kıpti Kilisesi Patriğine yanlarında çeşitli değerli hediyelerle birlikte siyasi ve diplomatik ilişkiler kurmak amacıyla bir heyet gönderecekti.⁹⁶ Lalibela'nın hâkim olduğu topraklarda etkin bir Hristiyan krallık kurma isteği, onun siyasi ve diplomatik hedeflerinin yanı sıra dinî ve kültürel politikasına yansımıştı. Hakkında efsanevi anlatılar üretilen Lalibela'nın tahta çıkmadan önce mucizevi biçimde uçarak Kudüs'e gittiği, burada kendisine İsa'nın görüldüğü ve Lalibela'nın tahta çıkacağını müjdeleyen İsa'nın ondan Etiyopya'da ikinci bir Kudüs inşa etmesini istediği naklediliyordu. Lalibela kendisi hakkında üretilen efsanelere uygun biçimde ülkesinde inşa ettirdiği kiliselerle, yükselişe geçen siyasi otoritenin Hristiyan kimliğini görkemli biçimde ortaya koymuştu.⁹⁷ Lalibela'nın kişiliği etrafında oluşan hava ve uzun bir süreden beri siyasi iletişimin kopuk olduğu Etiyopya'da güçlü bir Hristiyan krallığının varlığı, Müslüman hakimiyetinde yaşayan Monofizitler için muhtemelen heyecan vericiydi. Bu heyecan, bölgedeki Doğu Hristiyanlarıyla iletişim halinde olan Jacques de Vitry ve Paderbornlu Oliver gibi isimleri kaçınılmaz olarak etkilemiş olmalıdır. Zira, Etiyopya Krallığı'nın Hristiyan kimliğiyle Müslümanlara karşı bir korku kaynağı olduğu imgesinin apokaliptik düşünceyle ilişkilendirilmesini destekleyici başka tarihsel veriler de vardı. Örneğin, Hz. Muhammed'in doğumundan önce 570 yılında Mekke'ye saldıran ve Kuran-ı Kerim'deki "Fil Vakası" ile bilinen Ebrehe, Aksum Krallığı'nın Yemen valisiydi.⁹⁸ İslam'ın doğuşu ve bölgede sağlam temellere oturmasından sonra bile bu bölgeden İslam topraklarına yapılabilecek bir saldırı endişesi Müslümanlar arasında mevcuttu. Öyle ki kimi hadislerde dahi siyahi ve Habeşli birinin kıyamet öncesinde Kabe'yi yıkacağı rivayet edilmekteydi.⁹⁹ Bu veriler, bölgede Etiyopya ve çevresindeki Hristiyan varlığıyla

94 Krebs, *Medieval Ethiopian Kingship*, 157, dipnot 19. Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67.

95 Phillipson, *Foundations of an African Civilisation*, 227-43. Taddesse Tamrat, "Ethiopia, the Red Sea and the Horn", *The Cambridge History of Africa: From c. 1050. to c. 1600* Vol: 3, ed. Roland Oliver (Cambridge: Cambridge University Press, 2001) 112-122.

96 Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67.

97 Tamrat, "Ethiopia, the Red Sea and the Horn", 115.

98 David Levering Lewis, *God's Crucible: Islam and the Making of Europe: 570-1215*, (New York: W.W. Norton, 2008) 25.

99 Sahih-i Buhari'nin Kitabı'l-Hacc kısmında bunun örneklerini görmek mümkündür. Mesela, "Kabe'nin (Zamanın Sonunda) Yıkılması Babi'nda 78 numaralı hadis şöyledir: "Bana İbnu Ebî Muleyke; ona da İbn Abbâs (R) tahdîs etti ki, Peygamber (S): "Ka'be'yi yıkacak olan o apışık, iri ayaklı, koyu siyah Habeşli'yi Ka'be'nin (duvar) taşlarını birer birer koparır hâlinde görür gibiyim" buyurmuştur." <http://enfal.de/buhari/> Erişim Tarihi: 1.08.2022. Pelliot, "Two Passages from La Prophétie de Hannan, fils d'Isaac", *Prester John*, ed. Beckingham & Bernard Hamilton içinde, 113-137. 7. yüzyıl sonunda Süryanice yazılmış ve sonrasında Latince, Yunanca ve Arapça'ya da çevrilmiş *Pseudo Methodius Apokaliptik Metni* gibi eserlerde bulunan ve İslam'ı yok etmek için Etiyopyalıların müttefik olarak görülmesine yorulabilecek bazı örneklerle de dikkat çeker. Öyle ki, Nübye ve çevresinde MS 5. yüzyıla kadar hakimiyetini korumuş olan Kush Krallığı topraklarından gelecek bir kral ile Bizans İmparatoru'nun beraberce İslam egemenliğine son verecekleri düşüncesi Doğu Hristiyanları arasında *Pseudo-Methodius Apokaliptik Metni* geleneğiyle yerleşmiş ve çeviriler vasıtasıyla Batı'ya aktarılmıştır. Marco Giardini, "The Quest for the Ethiopian Prester John and its Eschatological Implications", *Medievalia*, 22 (2019) 55-87. Knobler, "The Power of Distance", 452-464.

irtibatlandırılabilir apokaliptik beklentinin canlılığını¹⁰⁰ ortaya koyduğu kadar, daha önce belirttiğimiz Paderbornlu Oliver'in Arapça apokaliptik kitapta bulunduğunu vurguladığı Nübye Hristiyanlarının Mekte'yi yerle bir edeceği haberiyle de örtüşüyordu.¹⁰¹ Bütün bunlar bir araya getirildiğinde, Avrupalılar tarafından Hindistan'ın bir parçası olarak görülen Etiyopya'daki kadim Hristiyanlığın temsilcisi bir kralı V. Haçlı Seferi'nin apokaliptik ruhuna uygun bir siyasi ve dinî araç olarak Presbyter Johannes Efsanesi ile ilişkilendirmek, böylesine müsait bir siyasi bağlamda çok kolay ve mantıklı olacaktı. Bu anlamda, birincisi 1216 yılında Akka'ya piskopos olarak geldiğinde bölge Hristiyanlarından ilk olarak Monofizit Yakubilerle muhatap olan Jacques de Vitry'nin V. Haçlı Seferi başlamadan hemen önce Avrupa'ya gönderdiği mektupta iki defa Presbyter Johannes'ten bahsetmesi bunu maksatlı olarak Sefer'in genel stratejisi ve apokaliptik ruhu çerçevesinde yaptığını göstermektedir. Diğer taraftan ise, Vitry'nin Presbyter Johannes'in Nesturilikten Yakubiliğe geçtiğini belirtmesi, Presbyter Johannes Efsanesi'ni Akka'ya gittiğinde karşılaştığı siyasi ve toplumsal ortama uygun biçimde alımlayarak kendisinin ve Haçlıların hakkında çok fazla bir şey bilmedikleri Etiyopya ile ilk ilişkilendiren kişi olmasına da neden olur.

100 Sheir, *Prester John*, 188-202. Ayrıca, *Relatio de Davide*'nin de Kıpti, Süryani ve Etiyopya apokaliptik geleneklerindeki Kral Davud imgesiyle de ilişkisi mevcuttur. Makalenin ana kapsamı dışında olduğu için bkz. Sheir, *Prester John*, 227-242.

101 Paderbornlu Oliver'in yer verdiği bilgiyle örtüşen hadis ve *Abyssinia* ile ilişkilendiren diğer bazı hadisler *Liber Fiili Agap*'ta da yer almaktadır. Lewy, "How the Abyssinian King Became the Apocalyptic Hero of the Copts", 1-15.

SONUÇ

V. Haçlı Seferi'nin başarısızlığının ardındaki en önemli faktörlerden biri olan Presbyter Johannes Efsanesi'nin etrafında oluşan apokaliptik inanç, 12. yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıktığı ve geliştiği bağlamın temel motifleri korunarak 13. yüzyıla kadar ulaşmıştı. Presbyter Johannes Efsanesi III. Innocentius'un Haçlı Seferi çağrısı yaptığı 1213 tarihli *Quia Maior* adıyla bilinen Papalık Fermanı'nda telaffuz edilmese de Papa'nın Çağrısı'nda kıyametin yakın olduğunu vurguladığı göz önüne alındığında, V. Haçlı Seferi'nin apokaliptik ideolojisinin bir parçası haline getirilmeye oldukça uygundu. İsa Mesih'in yeryüzüne ikinci defa gelmesiyle sonuçlanacak Apokaliptik olay örgüsünde Haçlıların Doğu'da doğrudan muhatap oldukları Müslümanlar ve Doğu Hristiyanlarının Katolik inancı ikna yoluyla benimsemelerinin sağlanması Papalık'ın Apokaliptik V. Haçlı Seferi ideolojisinin bir yönünü teşkil ederken, diğer yönünü ise İslam'ın yok edilmesi ve Kudüs'ün alınması oluşturuyordu. Bu apokaliptik senaryoda Doğu'daki Hristiyan Kral Presbyter Johannes'in Batı'dan gelecek Kutsal Roma İmparatoru ile Müslümanları mağlup ederek Kudüs'te buluşmaları, Presbyter Johannes Efsanesi'nin temel motifleri sayesinde V. Haçlı Seferi ideolojisinin temel enstrümanlarından birine dönüştürülmeye müsaitti.

Jacques de Vitry, Fransa'nın güneyinde Kathar sapkınlarını Katolik inanca döndürmek için vaazlar vermiş tecrübeli, yetkin bir din adamı ve vaiz olarak, V. Haçlı Seferi'nin apokaliptik ideolojisi çerçevesinde, Sefer başlamadan önce Papa III. Innocentius tarafından bölgedeki misyon faaliyetlerini yönetmek için görevlendirilmiş ve onun ölümü nedeniyle de halefi III. Honorius tarafından 1216 yılında Akka Piskoposluğu'na atanmıştı. Papalığın Apokaliptik ideolojisine gönülden inanmış olan Vitry, göreve başladığı andan itibaren Müslümanları ve Doğu Hristiyanlarını Katolik yapmak için elinden gelen çabayı göstermişti. Akka Piskoposu atandıktan kısa bir süre sonra bölgedeki ilk izlenimlerini aktarmak için Mart 1217'de Avrupa'daki dostlarına mektup gönderen Vitry, mektubunda Müslümanları ve Doğu Hristiyanlarını dinlerinden çevirme gayretini ifade ederken Presbyter Johannes Efsanesi'ne iki kez gönderme yapmış, böylece V. Haçlı Seferi başlamadan önce Sefer'in psikolojik hazırlığı çerçevesinde ve apokaliptik ideolojisine uygun şekilde Efsane'yi bilinçli olarak Sefer ile ilişkilendirmişti. Bölgede Doğu Hristiyanları arasında ilk defa ve yoğun olarak Yakubi Hristiyanlarla temasa geçen Jacques de Vitry, yazdığı mektupta Presbyter Johannes'in Yakubi olduğunu belirterek, Avrupa'da 12. yüzyıldan beri Nesturi olarak tanımlanan Presbyter Johannes'in kimliğine ilişkin temel motiflerden birini değiştirmişti. Vitry'nin Presbyter Johannes'i Yakubi olarak tanımlaması, Mısır'daki Kıptiler ve Yakubiler gibi Mısır'ın güneyindeki Etiyopyalılar ve Nübyelilerin de Monofizit inanca sahip olmaları dolayısıyla oldukça önemliydi. Çünkü 14. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalıların Presbyter Johannes'in ülkesini Etiyopya olarak nitelendirdikleri düşünüldüğünde, Vitry'nin Johannes için yaptığı Yakubi tanımlaması Etiyopyalı Presbyter Johannes imgesine yapılan ilk göndermeydi. V. Haçlı Seferi'nin Mısır merkezli coğrafi bağlamında ve Sefer başlamadan önceki siyasal bağlamda Presbyter Johannes'in Etiyopya ile ilişkilendirilmesi hiç de mantıksız değildi. Tarihsel olarak, bölgede Müslümanlara tehdit potansiyeline sahip ve 4. yüzyıldan beri Hristiyan olan Etiyopyalılar, uzun bir sessizlikten sonra siyasi birliklerini tesis ederek Zagwe Hanedanı'ndan Kral Lalibela'nın gönderdiği elçiler aracılığıyla bölgedeki Kıpti Kilisesi ve Eyyübi idaresiyle diplomatik ilişkiler geliştirmeye çalışmıştı. Bu durum bölgede Kıptiler ve Yakubiler arasında Etiyopya merkezli apokaliptik beklentilerin yeniden gündeme gelmesinin yanı sıra, Haçlıların da Presbyter Johannes Efsanesi'ni bunlarla ilgili edindikleri yazılı ve sözlü bilgilerle harmanlayarak V. Haçlı Seferi ideolojisinin bir parçası kılmalarını sağladı. Dolayısıyla Kral Davud ve Cengiz arasında kurulan bağlantı aracılığıyla Presbyter Johannes'in Moğollarla 1220-1221'de ilişkilendirilmesinden önce Efsane'nin apokaliptik ideolojisinde Etiyopyalılara yer açılmıştı. Her ne kadar Jacques de Vitry 1220'li yıllarda Moğol faktörü nedeniyle Presbyter Johannes'i Efsane'nin temel motifine uygun biçimde Nesturi olarak tanımlasa da¹⁰² 1217 yılı itibarıyla Batılıların coğrafi kavrayışlarında o dönem Hindistan'ın bir parçası görülen Etiyopya'yı kast ederek Yakubi olarak tanımlıyordu. Jacques de Vitry için V. Haçlı Seferi'nin ideolojik hazırlığında Presbyter Johannes'in Yakubi olup olmamasının bir önemi yoktu ama Batı'dan gelecek kralla Kudüs'te birleşecek ve Müslümanları yenecek Doğulu Hristiyan kralın apokaliptik gölgesini yakında bir yerlerde hissediyordu.¹⁰³

102 Vitry, *The History of Jerusalem*, 77.

103 1217 yılında Hac ziyareti için Kudüs'e gelen Thietmar, böyle bir beklentinin varlığına dair başka bir kanıt sunmaktadır. Thietmar, hac yolculuğu hakkında bilgiler sunduğu *Liber Peregrinationis* adlı eserinde Mısır'ın ötesindeki bir ülkede *Abyssinia* denilen yerde yaşayan Hristiyanlar olduğundan, bunların Mısır'daki Serazenlerle (Müslümanlar) sıkça savaştıklarından ve Kahiye'yi ele geçireceklerine dair beklentiden bahseder. Hamilton, "The Impact of Prester John", 53-67.

KAYNAKÇA

- A Letter of Jacques de Vitry. tr.: Iris Rau. <https://ims.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/29/2019/10/James-of-Vitry.pdf>. Giriş tarihi 30.06.2022.
- Abu'l Farac Tarihi. 2, çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1950.
- Aigle, Denise. *The Mongol Empire Between Myth and Reality: Studies in Anthropological History*. Leiden: Brill, 2014.
- Andrea, Alfred J. "Innocent III, The Fourth Crusade and the Coming of Apocalypse". *The Medieval Crusade*. Susan J. Ridyard, (ed.), with an Introduction by Jonathan Philipps, Woodbridge, The Boydell Press, 2004, 97-106.
- Atiya, Aziz S. *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*. çev. Nurettin Hiçyılmaz. İstanbul: Doz Yayınları. 2005.
- Beckingham, C. F. "An Ethiopian Embassy to Europe, c.1310". içinde Beckham, Charles F. - Bernard Hamilton (ed), *Prester John, the Mongols and the Lost Ten Tribes*. Aldershot: Variorum, 1996. 197- 206.
- Beckingham, Charles F. - Bernard Hamilton (ed), *Prester John, the Mongols and the Lost Ten Tribes*. Aldershot: Variorum, 1996.
- Bekar, M. Serdar. "El-Melik'ül Kâmil, Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/68-70. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bird, Jessalynn Lea. "Crusade and Conversion after the Fourth Lateran Council (1215): Oliver of Paderborn's and James of Vitry's Missions to Muslims Reconsidered", *Essays in Medieval Studies*, 21/1, 2004. 23-47.
- Bird, Jessalynn Lea. "The Historia Orientalis of Jacques de Vitry: Visual and Written Commentaries as Evidence of a Text's Audience, Reception, and Utilization". *Essays in Medieval Studies*. 20, 2003. 56-74.
- Bombi, Barbara. "The Fifth Crusade and the Conversion of the Muslims". *The Fifth Crusade in Context*, ed. E.J. Mylod vd. 68-91.
- Brewer, Keagan. *Prester John: The Legend and its Sources*. New York: Routledge. 2016.
- Brooks, Michael E. *Prester John: A Reexamination and Compendium of the Mythical Figure Who Helped Spark European Expansion*, PhD Dissertation. The University of Toledo. 2009.
- Campbell, Mary Baine. "Asia, Africa, Abyssinia: Writing the Land of Prester John". *Travel Writing, Form and Empire: The Poetics and Politics of Mobility*. ed. Julia Kuehn - Paul Smethurst, London: Routledge, 2009. 21-37.
- Claverie, Pierre-Vincent. "Totius Populi Christiani Negotium": the Crusading Conception of Pope Honorius III, 1216–21". *The Fifth Crusade in Context*. ed. E.J. Mylod vd. içinde. 27-39.
- Çelik, Sebahattin. "Beşinci Haçlı Seferi (1217-1221) Esnasında Mısır Sultanı El-Kamil'e Karşı Darbe Girişimi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 28/1. 2018. 313-326.
- De Rachewiltz, Igor. *Prester John and Europe's Discovery of East Asia*. Canberra: Australian National University Press, 1972.
- Dixon, Jonathan Michael Thomas. *The Prester John Legend and European Conceptions of Alterity Before 1800*. PhD Dissertation. Cambridge University, 2019.
- Donovan, Joseph P. *Pelagius and the Fifth Crusade*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1950.
- Durgun, Fatih. "Batılıların Doğu Hakkındaki Tahayyüllerine Özgün Bir Örnek Olarak Presbyter Johannes (Prester John) Efsanesinin Ortaya Çıkışı: 1165 Öncesi". *Akademik Hassasiyetler*. 7/14, 2020. 71-94.
- Epistola Presbiteri Iohannis*. Brewer, *Prester John* içinde 44-90.
- Fulcher of Charters. *A History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127*. çev. Frances Rita Ryan, edited with an Introduction by Harold S. Fink. Knoxville: The University of Tennessee Press, 1969.
- Funk, Philipp. *Jakob Von Vitry: Leben und Werke*, Leipzig & Berlin: Teubner, 1909.
- Gervasi Tilberiensis, "Otia Imperialia". G. W. Leibniz, *Scriptores Rerum Brunsvicensium*, 1, Hanoverae: Nicolai Foersteri, 1707. 881-1004.
- Giardini, Marco. "The Quest for the Ethiopian Prester John and its Eschatological Implications", *Medievalia*, 22, 2019. 55-87.
- Guibert de Nogent, *The Deeds of God Through the Franks: Gesta Dei per Francos*. trans. Robert Levine, Woodbridge: Boydell & Brewer, 1997.
- Gumilev, Lev. *Searches for an Imaginary Kingdom: The Legend of the Kingdom of Prester John*. çev. R.E.F. Smith. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Hamilton, Bernard. "Continental Drift: Prester John's Progress through the Indies". *Prester John*, ed. Beckham - Hamilton içinde, 237- 269.
- Hamilton, Bernard. "The Impact of Prester John on the Fifth Crusade", *The Fifth Crusade in Context*, ed. E.J. Mylod vd. içinde, 53-67.
- Hamilton, Bernard. *The Leper King and His Heirs: Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Heng, Geraldine. *Empire of Magic: Medieval Romance and Politics of Cultural Fantasy*. New York: Columbia University Press, 2003.
- Holt, P.M. *The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517*. Routledge, London, 2013.
- Hoogeweg, Hermann. "Der Kreuzzug von Damiette, 1218–1221", *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. 8 (1887) 188–218.

- “Innocent III, Quia Maior, 1213”. *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation From Innocent III to the Fall of Acre, 1187-1291*. ed. Jessalynn Bird vd. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013, 107-112.
- İbnü'l-Esîr. *İslam Tarihi, XII*. çev. Abdülkerim Özeydin. Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.
- Jacoby, David. “Intercultural Encounters in a Conquered Land: The Latin Kingdom of Jerusalem in the Twelfth and Thirteenth Centuries”. *Europa im Geflecht der Welt: Mittelalterliche Migrationen in Globalen Bezügen*, Michael Borgolte, Julia Dücker, Marcel Müllenberg, Paul Predatsch & Bernd Schneidmüller (Hg), Akademie Verlag, Berlin, 133-154.
- Jacques de Vitry, *Epistola VII*, Brewer, *Prester John* içinde 125-135.
- Jacques de Vitry. *The History of Jerusalem*. çev. Aubrey Stewart, Palestine Pilgrims' Text Society, London, 1896.
- Jotischky, Andrew. “Penance and Reconciliation in the Crusader States: Matthew Paris, Jacques de Vitry and the Eastern Christians”. *Studies in Church History*, Vol: 40, 2004, 74-83.
- Kaplan, M. Lindsay. *Figuring Racism in Medieval Christianity*, Oxford: Oxford University, 2019.
- Kedar, Benjamin Z. *Crusade and Mission: European Approaches Toward the Muslims*. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Kirwan, Sir Laurence. *Studies on the History of Late Antique and Christian Nubia*. ed. T. Hagg, I. Torok & D.A. Welsby, Aldershot, Ashgate, 2002.
- Kitab-ı Mukaddes*. <https://incil.info/kitap/mat/2> Erişim: 1.07.2022.
- Knobler, Adam. “The Power of Distance: The Transformation of European Perceptions of Self and Other, 1100-1600”. *Medieval Encounters*. 19/4, 2013. 441-442.
- Krebs, Verena. *Medieval Ethiopian Kingship, Craft and Diplomacy with Latin Europe*. Palgrave Macmillan, Cham, 2021.
- Kurt, Andrew. “The Search for Prester John, a Projected Crusade and the Eroding Prestige of Ethiopian Kings, c.1200–c.1540”, *Journal of Medieval History*, 39/3 297-320.
- La Documentación pontificia hasta Innocencio III (965-1216)*. Demetrio Mansilla (ed.) *Monumenta Hispaniae Vaticana*, Sección: Registros, i. Rome, Instituto Español de Estudios Eclesiásticos. 1955.
- Lettres de Jacques de Vitry*, ed. R.B.C. Huygens, Leiden: Brill, 1960.
- Lewis, David Levering. *God's Crucible: Islam and the Making of Europe: 570-1215*. New York: W.W. Norton, 2008. 25.
- Lewy, Mordechai. “How the Abyssinian King Became the Apocalyptic Hero of the Copts, Ethiopians and Crusaders in Combatting Muslim Power?” *Revised Version of a Paper Delivered at the Forum Society and Maps*. London: Warburg Institute, 5th of December 2019, 1-15.
- Macevitt, Christopher. *The Crusades and the Christian World of the East: Rough Tolerance*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.
- Madden, Thomas F. *The Concise History of the Crusades*, Third Edition. New York: Rowman & Littlefield, 2014.
- Micheau, Françoise. “Eastern Christianities (eleventh to fourteenth century): Copts, Melkites, Nestorians and Jacobites”. *The Cambridge History of Christianity: Eastern Christianity, Volume 5*. ed. Michael Angold, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 373- 403.
- Muessig, Carolyn. “Jacques de Vitry”, *Trade, Travel and Exploration in the Middle Ages.: An Encyclopedia*. ed. John Friedman - Kristen Figg. Garland, New York, 2000, 298-299.
- Muessig, Carolyn. “Les Sermons de Jacques de Vitry sur les cathares”. *Cahiers de Fanjeaux*, 32, 1997, 69-83.
- Oliver of Paderborn, “Historia Damiatina”, Brewer, *Prester John* içinde 135-138.
- Oliver of Paderborn, “The Capture of Damietta”, translated with notes by Joseph J. Gavigan, *Christian Society and the Crusades, 1198-1229*, ed. Edward Peters, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971, 49-139.
- Otto of Freising. *The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A.D.*, ed. C. C. Mierow New York: Columbia University Press, 2002.
- Otonis Episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de Duabus Civitatibus*. ed. Adolf Hofmeister, Hannoverae.et Lipsiae. Impensis Bibliopolii Hahniani, 1912.
- Papa Alexander III, Epistola ad Iohannem, Regem Indorum*. Brewer, *Prester John* içinde 91-95.
- Papa Honorius III, Epistola*. Brewer, *Prester John* içinde 123-124.
- Patrologiae Cursus Completus, Series Latina*, 216, ed. Jacques P. Migne, Paris 1891.
- Patrologiae Cursus Completus, Series Secunda*, 214, ed. Jacques P. Migne, Paris 1855.
- Pelliot, Paul. “Two Passages from La Prophétie de Hannan, fils d'Isaac”, *Prester John*, ed. Beckingham & Bernard Hamilton içinde, 113-137.
- Phillipson, David W. *Foundations of an African Civilisation: Aksum & the Northern Horn 1000 BC- AD 1300*. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2012.
- Powell, James M. *Anatomy of a Crusade, 1213-1221*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994.
- Radulphi de Coggeshall. *Chronicon Anglicanum*. ed. Josephus Stevenson, London: Longman, 1875.

- “Relatio de Davide”. Brewer, *Prester John* içinde, 106-121.
- Richard, Jean. *The Crusades: c.1071- c. 1291*. çev. Jean Birrell. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Richard, Jean. “The Relatio de Davide as a Source for Mongol History and the Legend of Prester John”. *Prester John*, ed. Beckingham - Bernard Hamilton içinde, 139-158.
- Roger of Wendover's Flowers of History, Vol: II*. ed. J.A. Giles. London: D.C.L, 1849.
- Rubenstein, Jay. *Nebuchadnezzar's Dream: The Crusades, Apocalyptic Prophecy, and the End of History*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Runciman, Steven. *A History of the Crusades: The Kingdom of Acre and the Later Crusades, Vol: III*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Sahih-i Buhari, Kabe'nin (Zamanın Sonunda) Yıkılması Babı, 84*. <http://enfal.de/buhari/>. Erişim Tarihi: 1.08.2022.
- Salvadore, Matteo. *The African Prester John and the Birth of Ethiopian-European Relations: 1402-1555*. London: Routledge, 2017.
- Salvadore, Matteo. “The Ethiopian Age of Exploration: Prester John's Discovery of Europe, 1306-1458”. *Journal of World History*. 21/4, 2010, 593-627.
- Sheir, Ahmed Mohamed. “From a Christian Saviour to a Mongol Ruler: The Influence of Prester John's Glamour on the Muslim-Crusader Conflict in the Levant, 1140s-1250s”. *RiMe*. 3, 2018, 27-43.
- Sheir, Ahmed M. A. *The Prester John Between East and West During the Crusades: Entangled Eastern- Latin Mythical Legacies*. Budapest, Trivent Publishing, 2022.
- Şeşen, Ramazan. “El-Melik'ül Adil I”. *TDV Ansiklopedisi*, 29. Cilt, Ankara, 2004, 59-60.
- Şeşen, Ramazan. “Eyyübiler Devleti”. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, VI*. İstanbul 1987, 353- 373.
- Tamrat, Tadesse. “Ethiopia, the Red Sea and the Horn”. *The Cambridge History of Africa: From c. 1050. to c. 1600* Vol: 3. ed. Roland Oliver, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 112-122.
- Taylor, Christopher. “Global Circulation as Christian Enclosure: Legend, Empire and the Nomadic Prester John”. *Literatur Compass*. 11/7, 445-459.
- Tolan, John Victor. *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*. New York, Columbia University Press, 2002.
- Tomar, Cengiz. “Sarasınler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2009, 36/116-117.
- “Two Passages from La Prophétie de Hannan, fils d'Isaac”. *Prester John*, ed. Beckingham & Bernard Hamilton içinde, 113-137.
- Tyerman, Christopher. *God's War: A New History of the Crusades*. London: Penguin Books, 2007.
- Tyerman, Christopher. *The Invention of the Crusades*, New York: Palgrave Macmillan, 1998.
- Usta, Aydın. “Haçlı Seferleri Döneminde Din Değişirme Vakaları”. *Bellekten*, 75/274, 2011, 691- 718.
- Usta, Aydın. “Haçlılar ve Doğu Hıristiyanları Arasındaki İlişkiler”. *Bellekten*, 77/279, 2013. 365-402.
- Van Cleve, Thomas C. “The Fifth Crusade”, *A History of the Crusades. Vol. II: The Later Crusades 1189–1311*. ed. Kenneth M. Setton vd. Madison, WI, 1969. 377–428.
- Vandeburie, Jan. “The Historiography of the Fifth Crusade”. E.J. Mylod, Guy Perry, Thomas W. Smith and Jan Vandeburie, eds. *The Fifth Crusade in Context: The Crusading Movement in the Early Thirteenth Century*. London: Routledge, 2017, 5-12.
- Whalen, Brett Edward. “Christendom, Crusade, and the End of Days: The Dream of World Conversion (1099-1274)”. *The Apocalyptic Complex: Perspectives, Histories, Persistence*. ed. Nadia Al-Bagdadi vd. Budapest: Central European University Press, 2018. 143-156.
- Yimene, Ababu Minda. *An African Indian Community in Hyderabad: Siddi Identity, Its Maintenance and Change*. Göttingen: Cuvillier Verlag, 2014.
- Zarncke, Friedrich, “Der Priester Johannes, Erste Abhandlung”. *Abhandlungen der Philologisch-Historischen Classe der Königlich Sächsischen Gesselschaft der Wissenschaften*. Leipzig: Siebenter Band. 831- 1030.

EXTENDED ABSTRACT

This study focus on the reception of Prester John Legend just before the Fifth Crusade, in the light of the information available in the letter of French clergyman and preacher Jacques de Vitry dated March 1217. Vitry was one of the leading actors of the Fifth Crusade and appointed bishop of Acre in 1216. After his arrival, he sent this letter to his friends for conveying his first impressions about the region and it includes direct references to Prester John. Prester John Legend emerged in twelfth-century Europe and developed upon the ground that a mysterious Christian king who was believed to live in India by the Europeans would come from the East to help the Crusaders. In the apocalyptic atmosphere of the Fifth Crusade, it was strongly believed that Presbyter Johannes from the East, and Holy-Roman Emperor Friedrich II from the West would come to the aid of Crusaders in their war against the Muslims. The result would be the Christian domination of Jerusalem before the Second Coming of Jesus Christ. Within this context, this letter in which Jacques de Vitry referred to Prester John twice is quite important since it is the first written source identifying Prester John as a Jacobite in a sense associating him with Ethiopia in contrast to the settled belief about his Nestorian identity in Europe at that time. By reading this letter around the ideological premises and apocalyptic expectations of the Crusaders just before and during the Fifth Crusade, this article will reveal that it is a religious and political tool of apocalyptic ideology of this Crusade together with its references to Prester John.

The Presbyter Johannes Legend continued to preserve its basic features well into the early thirteenth century and became one of the main factors behind the failure of the Fifth Crusade by fostering apocalyptic beliefs of the Crusaders. Although this Legend was not spelled out in the Papal Bull of Innocent III in 1213, known as the *Quia Maior*, given that the Pope's Call of Crusade underlined the imminent Apocalypse, it was quite appropriate to be made part of the apocalyptic ideology of the Fifth Crusade. Since he was an experienced and competent clergyman and preacher trying in the south of France to convert the Cathar heretics into the Catholic faith, he was appointed the Bishop of Acre to manage the mission activities in the region. When Pope Innocent III died, he was formally nominated to his post by Innocent's successor Pope Honorius III in 1216.

Having wholeheartedly believed in the Apocalyptic Crusading ideology of the Papacy, Vitry made every effort to convert Muslims and Eastern Christians into Catholicism upon his arrival in the region. Shortly after he was appointed Bishop of Acre, Vitry sent a letter to his friends in Europe in March 1217 to convey his first impressions about the region. In this letter, while expressing his effort to convert Muslims and Eastern Christians into Catholicism, he has made two references to Presbyter Johannes Legend consciously associating it with the Fifth Crusade in consistency with psychological preparation and apocalyptic ideology of the Crusade just before it started. Jacques de Vitry initially came into contact with the Monophysite Jacobites among the Eastern Christians in the region and most probably by the effect of this early communication he stated in his letter that Presbyter Johannes was a Jacobite. This is quite important because Vitry changed one of the basic motifs regarding the identity of Presbyter Johannes, who had been defined as a Nestorian Christian since the emergence of the Legend in twelfth-century Europe. Vitry's identification of Presbyter Johannes as Jacobite was also significant because the Europeans described Presbyter Johannes Land as Ethiopia by the early fourteenth century and considering that the Ethiopians and Nubians living in the south of Egypt were also Monophysites like the Copts and Jacobites that Vitry encountered in the region, Vitry's identification of Johannes in 1217 was the first reference to the Ethiopian Presbyter Johannes though it could be expressed tacitly.

This article argues that it was not unreasonable to associate Vitry's identification of Presbyter Johannes as a Jacobite with Ethiopia regarding Egypt-centred geographical and political context just before and during Fifth Crusade. Ethiopians -sometimes confused with the Nubians-, were Christians since the fourth century and by their political and military power especially during the reign of Axumite Kingdom, they were a great potential threat to the Muslims in the early days of Islam. After a long political silence caused by Muslim expansion and internal instability, they tried to develop diplomatic relations with the Coptic Church and Ayyubid administration in the region through the envoys sent by King Lalibela from the Zagwe

Dynasty. On the one hand, this political context fostered the revival of the old Ethiopian-centered apocalyptic expectations among the Copts and Jacobites. On the other hand, it served the Crusaders like Vitry to blend the main elements of Presbyter Johannes Legend with the written and oral information they had acquired through the Eastern Christians for the apocalyptic ideology of the Fifth Crusade.